

MASSA

COMMUNICATIE '83

NHOUD NR. 2, JAARGANG 11, 1983

VOORSTUDIES EN ACHTERGRONDEN VAN MEDIABELEID

Pag. 58

Mrs. L. Heinsman

De culturele betekenis van de productie van Nederlandse televisieprogramma's

Pag. 68

Mrs. H. Bouwman

Een antwoord vanuit het Cultural Indicator perspectief

Pag. 75

Dr. ir. A.P. Bolle

Het gebruik van de glasvezelkabel in lokale telecommunicatienetten

Pag. 83

Prof. dr. ir. J.L. Bordewijk

Kanttekeningen bij het artikel van A.P. Bolle

Pag. 86

Mr. P.D.A. Claessen

Openbaarheid en Recht

Pag. 94

Mrs. B. Baarda en drs. M. Kuttschreuter

Objectief versus subjectief meten van agressie in televisieprogramma's

Pag. 100

SOM - Berichten

Pag. 101

Plan voor stimulering van massacommunicatie onderzoek

MASSA

COMMUNICATIE '83

uitgegeven door de
STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

Onder redactie van:

drs. W.J.M. Asselbergs, prof. dr. E. de Bens, prof. dr. J.J. van Cuilenburg *,
prof. dr. G. Fauconnier, drs. P.M. Hendriksen *, prof. dr. J.H.J. van den Heuvel *,
drs. H.J. Smets, prof. dr. J.G. Stappers *, drs. J. Wieten, dr. C.M.J. van Woerkum

* leden kernredactie

Sekretariaat:

J.L.J. Janssen en P.W.M. Rutten
Postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372
Auteurs die kopij willen toezenden wordt verzocht vooraf contact met het
sekretariaat op te nemen.

Administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten
aan dit adres.

Abonnementen:

- Gewoon abonnement : f 70,—
- Abonnement buitenland : f 90,—
- Studentenabonnement : f 50,—
- Los nummer : f 13,50
- Dubbel nummer : f 27,—

Advertenties:

prijzen: 1/1 pag.: f 300,—; 1/2 pag. f 165,—; drukspiegel 12,9 x 19 cm
korting bij herhaalde plaatsing

VOORSTUDIES EN ACHTERGRONDEN VAN MEDIABELEID

De redactie van 'Massacommunicatie' heeft het plan opgevat aan de studies die de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in zijn serie 'voorstudies en achtergronden mediabeleid' publiceert, in de komende nummers aandacht te besteden.

Wij hebben de auteurs van de desbetreffende studie verzocht een artikel te schrijven waarin, naast een korte karakterschets van de studie, vooral de nadruk zou moeten liggen op datgene wat de auteurs zelf het belangrijkste vinden.

De artikelen zijn dus zoveel mogelijk persoonlijke evaluaties, met wellicht een persoonlijke stellingname, welke de betreffende auteurs in hun voorstudie niet wilden of konden publiceren.

Daarnaast zal iedere voorstudie door een of meerdere deskundige(n) becommentarieerd worden. Zij zullen indien mogelijk, tegelijkertijd reageren op de persoonlijke evaluaties.

Louis Heinsman

De culturele betekenis van de productie van Nederlandse televisieprogramma's

De Nederlandse televisiezendtijd is de afgelopen decennia – vooral waar het om de programmacategorie drama gaat – voor een belangrijk deel gevuld geweest met geheel of gedeeltelijk uit het buitenland afkomstige programma's.

Het is niet te verwachten dat zich dit in de nabije toekomst zal wijzigen. De Nederlandse omroep heeft wel herhaaldelijk benadrukt te streven naar een verhoging van het aandeel van de eigen televisieproducties, maar de beperkingen in de groei van de omroepfinanciën zullen waarschijnlijk een te grote belemmering vormen om dit streven in de praktijk te brengen. Het voornaamste probleem ligt namelijk in de sfeer van de kosten. Eigen drama-producties vergen de omroepen 10 tot 20 maal meer aan directe programma-kosten dan aangekocht drama.¹⁾

Tegelijkertijd zal in de toekomst ten gevolge van de toepassing van nieuwe audio-visuele technologie (video, beeldplaat, kabel, satelliet, etc.) het televisie-aanbod toenemen. Ook van dit

aanbod is aan te nemen dat het in hoge mate in het buitenland geproduceerd zal zijn.

Literatuurstudie

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft in het kader van het aan de regering uitgebrachte media-advies, het belangrijk geacht aandacht te besteden aan de culturele betekenis van de 'instroom' van buitenlandse televisieprogramma's. Daarvoor is onder andere aan de NOS verzocht om een literatuurstudie naar deze problematiek te laten verrichten.²⁾ Tijdens de literatuurverzameling werd al op het probleem gestoten van het vrijwel ontbreken van onderzoek en literatuur die direct op een dergelijke probleemstelling ingaan. Met name naar de Nederlandse situatie is vrijwel geen onderzoek gedaan. In de studie is daarop gekozen voor een ordening van de literatuur naar een drietal optieken.

Allereerst naar de structuur van de

productie en distributie van televisieprogramma's op wereldschaal. Daarnaast naar het effect van televisieprogramma's en tenslotte naar mogelijk overheidsbeleid.

Er blijkt de afgelopen tien jaar vrij veel onderzoek gedaan naar de internationale stroom van televisieprogramma's. Het gaat daarbij echter vooral om onderzoek naar kwantitatieve aspecten van deze problematiek. Wanneer er over culturele gevolgen gesproken wordt, dan gaat het meestal om situaties waar culturen duidelijk botsen. Veelal staan gevolgen voor Derde Wereld-landen centraal. In het literatuuronderzoek is geen eenduidigheid gevonden in de verschillende opvattingen over totstandkoming, evaluatie en consequenties van deze eenzijdigheid. Integendeel, juist vaak zeer tegenstrijdige analyses. Problematisch is tevens dat er vrijwel geen empirisch onderzoek gedaan is naar vorm en mate van mogelijke beïnvloeding door in het buitenland geproduceerd televisiemateriaal. Wetenschappelijke discussies over de culturele invloed zijn helaas (voorlopig) niet op dit niveau te beslechten.

In de literatuurstudie is tenslotte – hoewel slechts gedeeltelijk passend in de probleemstelling – ingegaan op mogelijke beleidsalternatieven op dit terrein. Dit is vooral gebeurd aan de hand van het beleid van de Canadese overheid. Daarnaast zijn een aantal opties voor Nederlands mediabeleid uitgewerkt. In dit artikel zal op dit laatste aspect, dat in de literatuurstudie slechts kort aangestipt kon worden, verder worden ingegaan.

Het probleem kan dan echter niet alleen in reagerende zin geformuleerd worden. Een omroepbeleid zal zich niet alleen kunnen (of mogen) baseren op het voorkomen van onoverwichtigheden of mogelijke negatieve consequenties. Er zullen juist ook culturele ontwikkelingen en initiatieven gestimuleerd moeten worden. Het gaat niet alleen om het omkeren van de probleemstelling maar ook om een visie op omroep- en cultuurbeleid.

Cultuurbeleid

In de 'Nota over het massamedia-beleid'³⁾ uit 1975 heeft de toenmalige Minister Van Doorn een aantal pijlers aangegeven waarop het mediabeleid van de Nederlandse overheid dient te rusten. De belangrijkste die hij onderscheidt zijn democratie en vrijheid van meningsuiting. Daarnaast worden uitgangspunten genoemd als: pluriformiteit, participatie in de verantwoordelijkheid voor het gebruik der media, doelmatigheid en specifiek voor de omroep: non-commercialiteit. Mediabeleid is in deze opvatting een onderdeel van een breder cultuurbeleid.

Het rapport 'Samenhangend mediabeleid'⁴⁾ van de WRR, dat als advies aan de regering een belangrijke basis zal bieden voor de medio 1983 te verschijnen medianota van de Minister van WVC, onderkent het belang van de bovengenoemde uitgangspunten voor een beleid ten aanzien van de media. Tegelijkertijd vindt er echter een niet onbelangrijke verschuiving plaats. De WRR constateert namelijk een primaat van het mediabeleid (m.n. gebaseerd op het grondrecht van de vrijheid van meningsuiting) over het cultuurbeleid (gericht op ontwikkeling en instandhouding van culturele waarden en het stimuleren van de participatie daarin).

Het eerste biedt door haar grondwettelijke karakter weinig mogelijkheden voor overheidsbemoeienis, aldus de WRR.

Het NOS-bestuur heeft in haar commentaar op het WRR-rapport al duidelijk gemaakt dat een belangrijk deel van de juridische onderbouwing van deze redenering onjuist is. "Een van de motieven voor de WRR om cultuurbeleid minder gewicht toe te kennen is de gedachte dat het bij mediabeleid om een grondrecht zou gaan (i.c. uitingsvrijheid), en bij cultuurbeleid niet. Dit is echter feitelijk onjuist. In de eerste plaats: de culturele ontplooiing is als sociaal grondrecht wel opgenomen in de nieuwe grondwet. Art. 1.21.3 bepaalt dat de overheid voor-

waarden schept voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrije tijdsbesteding.

In de tweede plaats: de uitingsvrijheid is weliswaar ook in de tekst van de nieuwe grondwet opgenomen, echter alleen voor zover het de afweefunctie betreft. De zorgfunctie is tijdens de parlementaire behandeling uit de tekst van de grondwet geschrapt.

Conclusie: In de grondwet is dus wel sprake van een zorgplicht voor de culturele ontplooiing en dus niet voor de uitingsvrijheid. Het belangrijkste argument dat de WRR hanteert voor het primaat van het mediabeleid, valt hierdoor weg.⁵⁾

Een discussie over het relatieve belang van media- en cultuurbeleid is niet alleen theoretisch interessant. In feite komt het neer op een discussie over de principiële keuze tussen 'het vrije spel der maatschappelijke krachten' en de noodzakelijkheid van publieke oplossingen. De WRR kiest daarbij in belangrijke mate voor de marktsector. Bardoel en Vasterman constateren dan ook terecht over het WRR-rapport: "Opvallend is dat wel 35 pagina's lang de invloed van de media naar de maatschappij (gevolgen voor vrijetijdsbesteding, effect van media naar mensen) wordt verkend, maar dat – omgekeerd – nauwelijks wordt nagegaan welke eisen de toekomstige samenleving aan de media stelt. (. . . .)

Het heeft er alle schijn van dat de WRR de argumentatie die pleit voor uitbreiding van de marktsector (economische groei, werkgelegenheid) ten troon verheft, terwijl overwegingen die het blijvend belang van een publieke sector op diverse niveaus bepleiten (sociaal-culturele ontwikkelingen) onder het tapijt verdwijnen".⁶⁾ Het is absoluut niet zo dat de WRR daarbij pleit voor een radicale wijziging in de vorm van een commercialisering van ons mediabestel. Maar wel wordt waar mogelijk gekozen voor beleidsaanbevelingen, die een grotere toegang voor commerciële interesses mogelijk maken. Die houding komt ook tot uiting in de WRR-uitspraak, dat "In dit rapport

wordt gekozen voor een verruiming van mogelijkheden voor de marktconforme exploitatie zonder daarmee de reële verworvenheden van het publieke bestel aan te tasten".⁷⁾

Het is hier niet de plaats om de uitgangspunten van het WRR-rapport aan een uitgebreide analyse te onderwerpen of om de complexe relatie van cultuurbeleid en mediabeleid uit te werken. Het doel van dit korte excurs is om aan te geven vanuit welke denkrichting de WRR een aantal vragen heeft geformuleerd, die onder andere zijn uitgemond in een aantal voorstudies (en in het rapport zelf). Duidelijk komt dit in ieder geval tot uiting in de vragen naar de invloed van de media in het algemeen en in het bijzonder naar de culturele betekenis van de instroom van buitenlandse televisie programma's. Op zich bijzonder legitieme vragen, maar slechts van beperkte betekenis voor een te formuleren media- en cultuurbeleid.

Het feit dat uit de wetenschappelijke literatuur tot nu toe (en door de methodologische moeilijkheden en de ideologische gekleurdheid van de problematiek waarschijnlijk ook in de toekomst) geen eenduidige antwoorden te destilleren zijn op de invloed-vraag en dus ook geen "dwingende argumenten pro of contra bepaalde beleidskeuzen", betekent inderdaad "een vergroting van de handelingsruimte. Als aan de maatschappelijke gevolgen van het handelen geen normen zijn te ontleen verschuift de normeringsnoodzaak weer naar het handelen zelf".⁸⁾ In het WRR-rapport betekent dat blijkbaar vooral een vergroting van de handelingsruimte voor commerciële belangen. De Raad gaat daarbij wel niet zo ver ook de landelijke omroep aan de marktsector over te laten, maar deze blijft wel de *enige* op publiek-rechtelijke basis.

Culturele programma's

Ook met betrekking tot de landelijke omroep gaat het echter om een vrijmakend beleid waarbij overheidsinter-

ventie slechts gelegitimeerd is wanneer anders onvervangbare functies verloren dreigen te gaan.⁹⁾ Uit de beleidsaanbevelingen blijkt dat dit voor de WRR vooral betekent een versterking van de pluriformiteit in informatief en expressief opzicht en de voorziening in een hoogwaardig cultureel aanbod, middels een "derde programma".

Dit voorgestelde "derde programma" is de enige plaats waar de WRR nog expliciet verwijst naar de problemen voor eigen televisieproducties die een tegenwicht kunnen bieden tegen de uniformering van het aanbod dat met de verdere internationalisering gepaard gaat. Het gaat dan echter om kwalitatief hoogwaardig aanbod, "bijvoorbeeld om aandacht in het etherbestel voor kunsten en wetenschappen, voor 'moeilijke' producties van eigen bodem, maar ook voor verkennende en grensverleggende producties van uiteenlopende subculturen in onze samenleving".¹⁰⁾

Voor andere programma-categorieën is een dergelijke redenering niet terug te vinden en ook in de verdere analyse van de toekomst van ons mediabestel wordt niet ingegaan op het belang van de stimulering van Nederlands televisie-aanbod.

Toch zijn er minstens vier (onderling verbonden) argumenten om dit belang wel te benadrukken:

1. de betekenis van ander dan 'hoog-cultureel' aanbod;
2. de toekomstmogelijkheden van een publiek-rechtelijk omroepbestel;
3. het voortbestaan en de groei van de Nederlandse culturele sector;
4. de mogelijke effecten van buitenlands televisie-aanbod.

1. Niet bij Cultuur alleen

De door de WRR gedane constatering dat in een situatie waarin er sprake zal zijn van veel (commercieel) verstrooiingsaanbod de publieke omroep specifieke functies zal moeten (blijven) bedienen is terecht. Ook is het juist dat kunst- en cultuurprogramma's daarbij

een problematische positie innemen. Op dit moment wordt er vanuit kunstkringen regelmatig gewezen op de beperkte aandacht die er aan kunst op de buis besteed wordt.¹¹⁾

Ook in omroepkringen valt die constatering regelmatig te horen. Maar ook wordt er dan vaak gewezen op de beperkte kijkersinteresse. Als we het Nederlandse televisie-kijkgedrag bezien, valt namelijk op dat de proportie kunstprogramma's die door de televisie aangeboden wordt veel groter is dan de kijktijd besteed aan die kunstprogramma's. Terwijl gemiddeld 4% van de televisiezendtijd uit kunstprogramma's bestaat, besteedt de Nederlandse kijker slechts 1% van zijn kijktijd aan die programma's.¹²⁾ Dit betekent dat culturele programma's een kwetsbare positie innemen in het televisie-aanbod, een positie die in de toekomst zeker een vorm van overheidszorg zal dienen te blijven. Of dit in de vorm van een 'derde programma' moet gebeuren (met alle mogelijkheden voor ghetto-vorming) doet er hier niet toe. Daarbij zullen ook de mogelijkheden voor Nederlandse kunstenaars zo veel mogelijk gegarandeerd moeten worden. Overigens zonder de illusie dat een toename van het kunstaanbod op televisie zal leiden tot een publieksgroei¹³⁾ of dat het een vervanging kan vormen voor museum, concerten, bioscoop of podiumkunsten. In de eerste plaats niet omdat deze via het medium televisie een ander karakter krijgen, maar in de tweede plaats ook niet vanuit het televisieconsumptiegedrag. Televisie blijkt namelijk allereerst een verstrooiend en algemeen informerend karakter te hebben. Bovendien is het nog steeds in de meeste gevallen een gezinsmedium.

De WRR vindt het culturele aanbod zelfs zo belangrijk dat ze voorstelt om waar nodig extra gelden daarvoor uit de omroepmiddelen ter beschikking te stellen: "De benodigde extra gelden kunnen worden verkregen uit de omroepbijdrage; voor de besteding hiervan heeft de overheid immers binnen grenzen een discretionaire bevoegd-

heid. Dit zou dan wel een structurele verhoging vergen".¹⁴⁾

Tot zover een correct betoog: de overheid moet indien nodig kwetsbare programma-categorieën die van cultureel en maatschappelijk belang worden geacht ondersteunen, eventueel financieel. Bijvoorbeeld door het "oormerken" van bepaalde delen van de omroepmiddelen, door gerichte subsidies of door een algemene verhoging van de omroepgelden. Hoewel het tegen de 'tijdgeest' van bezuinigingen ingaat en niet overeenkomt met de in gang zijnde beperking van de omroepmiddelen door de Minister van WVC een belangrijk beleidsdoelstelling.

De vraag is alleen: waarom je dan beperken tot "hoogwaardige producties op het gebied van achtergrondinformatie, kunst en (Nederlands) drama en aan programma's waar het geluid van groepen aan bod kan komen die niet in het bestel zijn gerepresenteerd",¹⁵⁾ die zo specifiek zijn dat ze alleen in een apart 'derde programma' tot hun recht kunnen komen.

Het is duidelijk dat dezelfde financiële problemen gelden voor eigen drama-programma's, die niet in de eerste plaats als hoogwaardig Cultureel (met een hoofdletter) bedoeld zijn. Waarom dan niet algemener deze programma-categorie steunen? Een dergelijke maatregel zou bovendien beter passen in een cultuurbeleid dat zich niet alleen richt op conservering en verspreiding van het 'culturele erfgoed', maar ook op "het scheppen van betere mogelijkheden voor deelname van alle mensen en groepen van mensen aan de sociale en culturele voorzieningen" en "het extra stimuleren van vernieuwingspogingen in de cultuur die kunnen bijdragen aan een meer leefbare maatschappij, waarin een rechtvaardige verdeling van kennis en cultuur, van inkomen en macht tot stand wordt gebracht".¹⁶⁾

Ook programma's van verstrooiende aard (waaronder drama) hebben een belangrijke culturele betekenis. Twee vormen van drama moeten daarbij nog

eens apart genoemd worden.

Allereerst het zogenaamd 'documentaire televisiedrama' (of ook wel 'gedramatiseerde documentaires' genoemd). Het gaat hier om een tussenform van drama en informatie, die de laatste jaren herhaaldelijk in discussie is¹⁷⁾ en die door een aantal omroepen ook regelmatig op de buis gebracht wordt (VPRO, IKON, VARA, e.d.). Het is een programmavorm die de mogelijkheid biedt om maatschappelijke problemen of ontwikkelingen onder de aandacht te brengen van groepen in de samenleving op een wijze die veel beter en indringender aansluit bij hun manier van informatieverwerking dan informatieve programma's sec. Ook voor educatieve programma's kan deze dramavorm eenzelfde effect hebben. Een algemenere stimulering voor Nederlands televisiedrama zou ook meer mogelijkheden voor dergelijke programma's kunnen bieden en zo informatie toegankelijker maken voor meer mensen.

In de tweede plaats moeten de *jeugdprogramma's* genoemd worden. Zoals uit tabel 1¹⁸⁾ blijkt is de laatste jaren het aangekochte deel van de jeugdprogramma's sterk toegenomen. Het is te verwachten dat dit bij zendtijduitbreiding nog sterker zal groeien, omdat ook eigen jeugddrama een relatief groot beslag legt op de directe programmakosten van de omroepen. Omdat televisie een steeds belangrijker plaats is gaan innemen in de vrije tijdsbesteding en vooral voor kinderen een centrale rol speelt in de 'symbolic environment'¹⁹⁾ waarin zij opgroeien, lijkt een terugdringen van het buitenlandse aandeel ook uit deze programmacategorie cultureel zeer relevant.

2. De toekomst van de publieke omroep

Stimulering van Nederlands televisiedrama is echter niet alleen een kwestie van het ondersteunen van een programmacategorie die om financiële redenen achterblijft, maar een dergelijk beleid is ook nauw verbonden met de

toekomst van het gehele landelijke omroepbestel. Enigszins schematisch is namelijk de volgende redenering op te stellen.

In de nabije toekomst zal het aanbod van televisieprogramma's uit andere bronnen dan de landelijke omroep sterk toenemen. Video, beeldplaat, buitenlandse programma-aanbod (eventueel via satellieten), abonnee-TV, etc. De landelijke omroep zal daarmee in een concurrentieverhouding komen te staan. Een groot verlies aan kijkers kan daarbij geen neutraal gegeven zijn. Publieke dienstverlening en een brede publieksbasis zijn de legitimatie van het bestel en daarmee ook van de (verplichte) omroepbijdrage. Ook zijn STER-inkomsten in hoge mate afhankelijk van het publieksbereik. Daarmee is duidelijk dat in een dergelijke concurrentie-situatie de landelijke omroep alleen betaald kan blijven uit de huidige landelijke omroepmiddelen als er sprake blijft van een groot publieksbereik.

Tegelijkertijd is de omroep onderwerp van cultuurpolitiek en heeft het een publieke dienstverleningstaak. Dit houdt in dat de pluriformiteit gewaarborgd dient te worden; dat ook programma's met een lage kijk- en luisterdichtheid gebracht moeten kunnen worden; dat er niet alleen programma's van verstrooiende, maar juist ook van informatieve educatieve en culturele aard uitgezonden dienen te worden; etc.

In een concurrentie-situatie zal de spanning versterkt worden tussen het streven naar een groot publieksbereik en het bedienen van minderheidsinteresses, het brengen van informatieve en culturele programma's, etc. Een groot publieksbereik is slechts te bereiken door ook een verstrooiend programma-aanbod te brengen. Daarbij speelt drama – in de vorm van TV/speelfilms, TV-series, toneelstukken, etc. – een belangrijke rol.

Niet alleen zal door de toenemende concurrentie tussen de massamedia de prijs van het buitenlandse aanbod op dit gebied stijgen, maar ook moet de vraag gesteld worden of het wel

een taak van de omroep is die concurrentieslag om de kijker te gaan voeren met buitenlands, commercieel geproduceerd aanbod. Het is trouwens de vraag of het de omroep in zo'n situatie niet aan de financiële mogelijkheden zal ontbreken om überhaupt nog aan de internationaal populairste programma's te komen. De problemen voor de Europese omroeporganisaties verenigd in de EBU om op dit ogenblik de rechten te verwerven voor belangrijke sportgebeurtenissen (Olympische Spelen, Wereldkampioenschappen voetbal, e.d.) spreken in dit verband boekdelen. Een land als Canada verkeert al veel langer in een dergelijke concurrentiesituatie. De lessen die daaruit te trekken zijn,²⁰⁾ wijzen vooral in de richting van het benadrukken van de productie van eigen televisieprogramma's.

Aan de ene kant omdat het aandeel eigen (Nederlandse) producties in het totale aanbod steeds kleiner zal worden. Maar anderzijds óók omdat de Nederlanders in overwegende mate Nederlandse programma's prefereren. Gemiddeld 2/3 tot 3/4 van de per kwartaal door de afdeling NOS-KLO opgestelde lijsten van de 25 populairste televisieprogramma's (naar kijkdichtheid) blijken Nederlandse producties te zijn.²¹⁾ In tabel 2 is als voorbeeld het 4e kwartaal 1982 weergegeven (waarbij wel blijkt dat uitgesplitst naar aflevering een ander beeld kan ontstaan; in het ene geval in de richting van Dallas een andere keer van Mies!).

Ook uit Zweeds onderzoek komt een beeld naar voren waarin "foreign programmes generally arouse a lower degree of interest than corresponding domestic categories".²²⁾

Wil de Nederlandse publiek-rechtelijke omroep in de toekomst succesvol kunnen concurreren en wil hij daarbij zijn publieke dienstverlening serieus blijven nemen, dan lijkt de aangewezen weg een nadruk op een programmering van Nederlandse programma's, d.w.z. een prononcering van de eigen 'sterke punten'. Tezamen met het nieu-

we aanbod zal de omroep zo mede zorg kunnen dragen voor een evenwichtig geheel.²³⁾

3. Stimulansen voor de culturele sector

De WRR citeert in zijn rapport instemmend de conclusie van Knulst: "Voor een gezonde culturele ontwikkeling lijkt het van groot belang om een eigen creatief potentieel in stand te houden op elk terrein van het aanbod".²⁴⁾ In de WRR-aanbevelingen blijkt dit (opnieuw) alleen nog te gelden voor een derde programma; door daar "in de programmering veel aandacht te wijden aan hoogwaardige Nederlandse producties, kan tevens een stimulans worden gegeven voor de eigen culturele industrie".²⁵⁾

Ook hier is het nuttig deze conclusie te verbreden naar Nederlandse producties in *alle* programmacategorieën. De studie van Knulst benadrukt voldoende het belang van een meer samenhangend cultuur- en mediabeleid op dit terrein. Twee opmerkingen in dit kader. Allereerst over de *'kwaliteit'*. Een veelgehoord argument is dat het niet zozeer om de herkomst van media (of cultuur-)producten gaat, maar dat de kwaliteit van die producten primair moet zijn. Een juiste invalshoek, maar niet in tegenspraak met een pleidooi voor meer Nederlandse producties. Een stimulering van het eigen programma-aandeel betekent namelijk niet alleen een beter voldoen aan de publiekssmaak of het verbeteren van de werkgelegenheid in deze sector, maar ook een stimulering van de kwaliteit van die programma's. Het bereiken van een zo hoog mogelijk niveau vereist de nodige financiële middelen, voldoende technische faciliteiten, vakbekwame auteurs, acteurs, regisseurs en andere programma-medewerkers. Optimale technische faciliteiten zijn alleen lonend bij een grotere productie van programma's; vakbekwaamheid ontstaat in belangrijke mate pas door voldoende oefening, ervaring, etc., door het totstandkomen van een eigen

traditie. Op dit moment ontbreekt het hier nog wel eens aan, met name in de eigen drama-sector. Bij de vergroting en verbetering van het eigen aanbod kan samenwerking en coördinatie met andere culturele sectoren van groot belang zijn (vergelijk bijv. de samenwerking die tussen televisie- en speelfilms aan het ontstaan is.²⁶⁾

In de tweede plaats moet er op gewezen worden dat het hierbij niet alleen hoeft te gaan om een uitbouw binnen het huidige kader van de omroep. Ook *onafhankelijke producenten* zouden een rol kunnen spelen. Te Nuyl heeft hier in zijn voorstudie uitdrukkelijk aandacht aan besteed. In dit kader zullen ook de ontwikkelingen rond het in november 1982 gestarte Britse 'Channel Four' gevolgd moeten worden, dat volgens de Broadcasting Act verplicht is een 'substantial portion' van haar programma's door onafhankelijke producenten te laten maken. Dit heeft geleid tot het opkomen van honderden nieuwe produktie maatschappijen, die Channel Four nog steeds overstroom met aanbiedingen en programmavoorstellen.²⁷⁾ Mits goed georganiseerd en gestimuleerd kan dit alleen maar ten goede komen aan het creatieve potentieel in de televisie-sector.

4. Inhoud en effect

Zoals in het begin van dit artikel al gesteld, zouden ook aan een antwoord op de vraag naar mogelijke culturele invloeden van buitenlands televisie-aanbod argumenten pro of contra bepaalde beleidskeuzen ontleend kunnen worden. Uit het gedane literatuuronderzoek blijkt helaas dat er op basis van het huidige onderzoek nog geen eenduidige antwoorden te geven zijn. Daarvoor zijn de benaderingen te verschillend en veelal te weinig gebaseerd op onderzoek. Uit geen van de benaderingen zijn echter argumenten tegen een stimulering van eigen televisieprogramma's te ontleen. Veel auteurs – met name degenen die de tendentiële culturele homogenisering als een gevaar voor authentieke culturen

beschouwen – benadrukken zelfs een dergelijk stimulerend beleid, (eventueel gecombineerd met een restrictie beleid).

Het stimuleren van eigen televisieprogramma's hoeft echter niet te betekenen dat inhoud, opbouw, etc. van deze programma's wezenlijk anders zal zijn dan van het buitenlandse aanbod. Zowel de overname van 'professionele' normen door programmamakers, de gewenning van het publiek aan bepaalde programmamodellen als de algemene culturele homogeniserings-tendenzen – los van de televisie-inhoud – zullen terug te vinden zijn in de eigen produkten. Zeker waar het vooral gaat om een televisieverkeer van het ene hooggeïndustrialiseerde westerse land naar het andere.

In het WRR-rapport wordt – gedeeltelijk op basis van de literatuurstudie – het belang van de replicatie van Gerbner's 'message analysis' en 'cultivation analysis' in Nederland sterk benadrukt. De eerste resultaten hiervan maken duidelijk dat naast een aantal antwoorden ook veel (nieuwe) vragen naar voren komen.²⁸⁾ Verder en meer aan de Nederlandse situatie aangepast onderzoek is zeker noodzakelijk. Hoe belangrijk de uitwerking van de Culturele Indicatoren-invalshoek ook is, het lijkt onwaarschijnlijk dat – na het uit de weg ruimen van alle methodologische problemen – deze aanpak tot definitieve antwoorden zal leiden op de vraag naar de culturele betekenis van buitenlandse televisieprogramma's. Daarvoor is de problematiek te complex.

Andere analyse-terreinen die om een verdere uitwerking vragen zijn met name: de ontwikkelingen in het internationale media-verkeer en de rol van de transnationale concerns daarin;²⁹⁾ de internationale beïnvloeding van de media-'professionals'; de exacte, con-

crete ontwikkeling van (sub)-culturele processen. Met name op dit laatste terrein kan een aanpak zoals vooral in het 'Centre for Contemporary Cultural Studies' in Birmingham ontwikkeld belangrijke bijdragen leveren.³⁰⁾ Maar dan niet zozeer met de nadruk op kwantificeerbaarheid of het buitenlands televisie-aanbod, maar op de (sub)-culturele ontwikkelingen zelf en de plaats daarin van televisieprogramma's en de daarin 'te lezen'³¹⁾ boodschappen.

Tot slot

In dit artikel heb ik gepoogd het onderwerp van de literatuurstudie naar 'De culturele betekenis van de instroom van buitenlandse televisieprogramma's in Nederland' in de context te plaatsen van het inmiddels verschenen WRR-rapport. Ik heb me daarbij geconcentreerd op de eigenlijk buiten de literatuurstudie – maar wel in het verlengde ervan – liggende vraag naar het belang van de productie van Nederlandse programma's.

Het feit dat de huidige stand van de communicatie-wetenschap het niet mogelijk maakt om beleid eenduidig te baseren op onderzoek naar (culturele) effecten, is onvoldoende reden om *niet* te pleiten voor een vergroting van dat eigen programma-aandeel. Of om dat eigen aandeel alleen te beperken tot hoogwaardig cultureel aanbod. In het voorafgaande zijn een aantal argumenten de revue gepasseerd die het meer algemene belang van eigen producties ondersteunen. In combinatie met een meer gediversificeerd aankoopbeleid kan een stimuleren van de productie van Nederlandse televisieprogramma's, voorwaarden bieden voor een positieve ontwikkeling van zowel de Nederlandse culturele sector als het media-aanbod in de toekomst.

Tabellen

tabel 1 ¹⁸⁾

Aandeel aangekochte jeugdprogramma's van oktober 1972 t/m september 1981, Nederland I + II per televisie-seizoen in %.

seizoen	aandeel aangekocht
72/73	28,4
73/74	16,1
74/75	24,7
75/76	17,6
76/77	23,7
77/78	30,6
78/79	27,5
79/80	40,5
80/81	46,2

tabel 2 ²¹⁾ – 25 meest bekeken programma's – 4e kwartaal 1982 (12 jr. en ouder)

alleen meest bekeken aflevering van een programma		
nr.	programmatitel	(hoogste) kijkdichtheid
1	Wim Kan	64
2	André's Kerstshow	56
3	Willem Ruis Lotto show (24/12)	53
4	De Mounties show (16/11)	52
5	MIES (16/10)	49
6	Dynastie (02/01)	47
7	André's comedy-parade (05/11)	46
8	Seth Gaaikema: de boom staat er al	45
9	Diamanten (21/12)	45
10	De liefdesperikelen van Eddies vader	45
11	De rechter . . . een moordenaar	44
12	De TV show (23/11)	44
13	André van Duin (08/10)	43
14	AVRO's Sportpanorama presenteert: de sterkste man van Europa	43
15	Bloemengala Rijnsburg 1982	42
16	AVRO's Wie-kent kwis (12/11)	42
17	Dallas (06/11)	42
18	Kwistig met muziek (09/12)	41
19	TV Privé (09/11)	41
20	Journal van 20.00 uur (28/12)	41
21	De Ted show (17/12)	40
22	Remmers ontmoet André van Duin	39
23	Not the nine o' clock news (02/01)	39
24	Matthew Star (28/12)	38
25	De Manions van Amerika (28/12)	38

per aflevering (indien relevant)

nr.	programmatitel	kijkdichtheid
1	Wim Kan	64
2	André's Kerstshow	56
3	Willem Ruis Lotto show (24/12)	53
4	De Mounties show (16/11)	52
5	MIES (16/10)	49
6	MIES (30/10)	49
7	MIES (25/12)	49
8	MIES (09/10)	47
9	Dynasty (02/01)	47
10	MIES (11/12)	46
11	Dynasty (28/11)	46
12	André's comedy-parade (05/11)	46
13	Seth Gaaikema: de boom staat er al (19/12)	45
14	MIES (13/11)	45
15	MIES (27/11)	45
16	Diamanten (21/12)	45
17	De liefdesperikelen van Eddies vader (25/12)	45
18	De rechter . . . een moordenaar	44
19	De TV show (23/11)	44
20	MIES (23/10)	44
21	De TV show (21/12)	44
22	MIES (06/11)	44
23	Dynasty (19/12)	44
24	Dynasty (12/12)	44
25	Willem Ruis Lotto show (26/11)	43

NOTEN

1. vgl. P. te Nuyl, *Structuur en ontwikkeling van vraag en aanbod op de markt voor televisieproducties*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982, pag. 7/8.
2. L.J. Heinsman, *De culturele betekenis van de instroom van buitenlandse televisieprogramma's in Nederland*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982.
3. H.W. van Doorn, *Nota over het massamedia-beleid*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1975.
4. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Samenhangend mediabeleid*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982.
5. NOS-bestuur, *Reactie van de omroep op het WRR-rapport*, Hilversum, NOS, 28 januari 1983, pag. 4.
6. J. Bardoel, P. Vasterman, 'WRR-advies over de media: ruim baan voor commercie en vrije markt', in: *De Groene Amsterdammer*, 29 september 1982.
7. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, op cit., pag. 211.
8. idem, pag. 196.
9. idem, pag. 223.
10. idem, pag. 222.
11. zie bv. Federatie van Kunstenaarsverenigingen, *Kunst op de buis; over televisie, kunst en kunstenaar*, Amsterdam, Federatie van Kunstenaarsverenigingen, 1979.
12. bron: NOS-afdeling Kijk- en Luisteronderzoek.
Kunst is hierbij wel beperkt tot 3 categorieën: kunstinformatie, ernstige muziek en experimentele kunstprogramma's.

13. ook uit internationaal onderzoek blijkt eenzelfde trend: het kijaandeel voor culturele programma's is lager dan het aandeel dat aangeboden wordt. Zie bijv.: UNESCO, *Three weeks of television: an international comparative study: Belgium, Bulgaria, Canada, France, Hungary, Italy, Japan*, Parijs, UNESCO, 1982.
14. WRR, op.cit., pag. 222.
15. idem, pag. 266.
16. H.W. van Doorn, *Nota kunst en kunstbeleid*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1976, pag. 8.
17. zie bijvoorbeeld de artikelen van Sonja de Leeuw en Walter van de Kooi in *Toneel theatraal*, 103-5/6, juni 1982, pag. 31-37.
18. zie het binnenkort te verschijnen *Programma-aanbod in een open omroepbestel* van P. van Niekerk.
19. vgl. G. Gerbner, 'Television's influence on values and behaviour', in: *Massacommunicatie*, VII/6, 1979, pag. 215.
20. zie Heinsman, op.cit., pag. 65-73.
21. bron: NOS-KLO.
22. U. Berg, *Foreign fare on Swedish television*, Stockholm, Sveriges Radio, 1978, pag. 4.
23. vgl. NOS-bestuur, op.cit., pag. 3.
24. WRR, op.cit., pag. 190; W.P. Knulst, *Mediabeleid en cultuurbeleid; een studie over de samenhang tussen de twee beleidsvelden*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982, pag. 148.
25. WRR, op.cit., pag. 222.
26. vgl. *Verslag van de werkgroep samenwerking film en televisie*, Rijswijk, Ministerie van CRM, juni 1982.
27. zie L. Heinsman, *Channel Four; heeft het Verenigd Koninkrijk een commercieel kwaliteitsprogramma gekregen?*, Hilversum, NOS-documentatie, januari 1983.
28. Zie o.a. de in dit nummer van Massacommunicatie opgenomen bespreking door Harry Bouwman.
29. vgl. Th. Guback, T. Varis, e.a., *Transnational Communication and cultural industries*, Parijs, UNESCO, 1982.
30. zie bijv. S. Hall, T. Jefferson, *Resistance through rituals - youth subcultures in post-war Britain*, London, Hutchinsson, 1975.
31. vgl. J. Fiske, J. Hartley, *Reading Television*, London, Methuen, 1978.

H. Bouwman

De culturele betekenis van instroom van buitenlandse televisieprogramma's

Een antwoord vanuit het Cultural Indicator perspectief

Aan de literatuurstudie van Louis Heinsman ligt de volgende vraag ten grondslag "Wat is de culturele betekenis van de 'instroom' van buitenlandse programma's via de Nederlandse televisie"? Binnen deze literatuurstudie besteedt Heinsman aandacht aan Gerbners Cultural Indicator-onderzoek. Dit onderzoek is ook in Nederland uitgevoerd. Op basis van onderzoeksresultaten willen we de vraag die ten grondslag ligt aan Heinsmans literatuurstudie beantwoorden en vanuit dat perspectief enige kanttekeningen maken bij Heinsmans beleidskeuzes en zijn evaluaties daarvan.

Heinsmans studie

Het betreft een goed overzicht van de

literatuur die bij zou kunnen dragen aan de beantwoording van de gestelde vraag. Hiermee is tegelijk de beperking, die voortkomt uit de huidige stand van zaken van het onderzoek, gegeven. Immers, nergens bestaan afgeronde studies die juist op deze vraag gericht zijn. Een overzicht kan slechts ontstaan door theorieën, die zich met onderdelen van deze problematiek bezighouden te combineren.

In het eerste hoofdstuk wordt een inventarisatie gegeven van bestaande theorieën, of misschien is het beter om het in deze kontekst in navolging van Therborn te hebben over theoretisch gefundeerde ideologieën over de (slechte) invloed van de ene cultuur op een andere. Ten andere plaatse is dit

ten onrechte aangeduid met het normatieve begrip deculturatie,¹⁾ waarbij bedoeld wordt op het eroderen van een bepaalde, in casu de 'eigen', cultuur onder invloed van een andere cultuur. Het gaat in wezen om acculturatie waarbij de verandering van de cultuur onder externe invloeden bij voorbaat negatief wordt gewaardeerd. In die zin sluiten 'deculturatie' studies aan bij diffusie onderzoek: onderzoek naar het verspreiden van elementen van het ene culturele systeem naar het andere.

Heinsman geeft hiervoor wat de media betreft een overzicht in het eerste hoofdstuk, waarbij hij globaal drie theoretische posities onderscheidt. Allereerst theorieën die uitgaan van de economische bepaaldheid van de culturele beïnvloeding en daarbij aansluiten bij imperialisme- en dependenciateorieën (Schiller, Mattelart, Hamelink). Vervolgens theorieën die zich baseren op een "vrije" stroom. Deze "vrije" stroom zal uiteindelijk leiden tot evenwichtige internationale verhoudingen (De Sola Pool, Read). De derde groep theorieën neemt een tussenpositie in. Deze benadrukken de betekenis van de media als autonoom instituut naast de politiek, de handel en de technologie (Katz, Tunstall).

Opvallend is dat voor al deze theorie en geldt dat het empirisch moment zeer beperkt is. Dit wordt ofwel gevormd door kwantitatieve gegevens met betrekking tot im- en export van mediaproducten (de transnationale stromen), of bestaat uit verwijzingen naar analogieën in programmaformuliers van buitenlandse en eigen producten.

De vraag naar de inhoud van het gebodene lijkt a priori ingevuld te zijn, met uitzondering van de studie van Beltràn.²⁾ Heinsman onderkent terecht dat in dit soort studies te weinig aandacht wordt besteed aan de inhoud van de mediaproducten.

In het volgende deel kiest Heinsman dan ook een andere ingang, namelijk die van studies naar effecten van televisie. Deze zijn echter weer beperkt

door dat ze vrijwel geen aandacht besteden aan de herkomst van het gebodene. Uitzondering hier is het onderzoek van Pingree en Hawkins op basis van Gerbners Cultural Indicator theorie.³⁾

Minder gelukkig is de opzet van dit deel. Na de aandacht die aan Gerbners Cultural Indicators theorie, en diens cultivatie hypothese in het bijzonder, wordt besteed, wordt teruggegrepen op Adorno en Dallas Smythe. Beiden hebben grote aantoonbare invloed op Gerbners denken gehad. Het analyseschema dat Gerbner hanteert is voor een groot deel gebaseerd op het schema dat Smythe begin jaren vijftig hanteerde.

De behandeling van Adorno en Smythe na Gerbner wekt dan ook bevreemding. Een duidelijke omissie is dat in dit hoofdstuk geen aandacht besteed wordt aan Hall's 'Encoding and Decoding of the television discourse' en het onderzoek op basis van die theorie.⁴⁾ Deze kenmerkt zich door dat evenals bij Gerbner, aandacht wordt besteed aan de wijze waarop het product tot stand komt, welke centrale referentiekaders binnen dat product gehanteerd worden en de wijze waarop deze door de mediaconsumenten geïnterpreteerd worden, mede op basis van hun eigen opvattingen.

Het positieve van deze theorie is dat er geen isomorfe relatie wordt gelegd tussen de referentiekaders zoals die in de mediaproducten voorkomen en de referentiekaders van het publiek. Hall onderkent een dominantie van bepaalde referentiekader in mediaproducten, een parallel met Hamelinks idee van homogenisering van mediaproducten lijkt voor de hand te liggen. Hall is echter van mening dat de dominante referentiekaders niet per definitie door het publiek worden overgenomen.

In die zin zou Hall's theorie een aardige relativering van de effectgedachte zijn, en dus te belangrijk om aan voorbij te gaan.

De literatuurstudie draagt vanuit allerlei theorieën inzichten aan maar een duidelijk antwoord op de probleem-

stelling is op zo'n basis niet te geven. Heinsman heeft er daarom voor gekozen om het, tot nu toe weinig succesvol, beleid in Canada met betrekking tot de instroom van Amerikaanse programma's te behandelen.

Alvorens op Heinsmans "beleidssuggesties" in te gaan willen we hier ingaan op onderzoek dat aan de beantwoording van de probleemstelling van diens studie en aldus aan het beoordelen van de gedane beleidssuggesties bij kan dragen.

Wallonië en Sluis

Uit onderzoek naar toegenomen aanbod na invoering van kabeltelevisie in resp. Wallonië en Sluis⁵⁾ blijkt dat het kijaandeel van de buitenlandse zenders toeneemt, in Sluis zelfs verdubbelt. Dit terwijl men in het geheel niet veel meer gaat kijken. De volgende vraag is naar het soort programma's waar men naar kijkt als afgestemd wordt op buitenlandse zenders, het gaat dan om speelfilms, sport en series. Het is opvallend dat het niet om informatieve, maar om programma's gaat met amusements waarde: om drama-programma's. Volgens Gerbners theorie is dit niet verbazingwekkend, deze beschouwt televisiedrama als de belangrijkste kulturele uitingsvorm in de westerse samenleving. Voor de Verenigde Staten, waar het drama-aanbod groter is dan in Nederland, toonde Gerbner aan dat zware kijkers bij hun interpretatie van de sociale werkelijkheid zich laten leiden door referentiekaders die in televisiedrama aangeboden worden. De vraag is of dit ook het geval is in Nederland en of daarbij specifieke invloed van import-programma's te isoleren is.

Het Nederlandse Cultural Indicator onderzoek

We zullen hier slechts globale conclusies met betrekking tot het onderzoek weergeven. Voor Gerbners theorie is de lezer verwezen naar het rapport van Heinsman of andere publikaties,

evenals voor kritiek op Gerbners onderzoek.⁶⁾

De onderzoeksresultaten zijn elders uitgebreid weergegeven.⁷⁾ Allereerst zullen we conclusies geven op basis van de inhoudsanalyse⁸⁾ van één maand televisiedrama.

Daarbij zullen we vergelijkingen maken tussen het Nederlandse aanbod en het Amerikaanse aanbod, dus tussen wat in Nederland en Amerika wordt getoond gedurende Prime Time, enerzijds en tussen programma's geproduceerd in Nederland en Amerikaanse en niet-Amerikaanse import anderzijds. Op basis van de resultaten van de inhoudsanalyse zijn twee cultivatieonderzoeken uitgevoerd waarbij de televisierealiteit (in de vorm van een antwoord categorie) met de sociale werkelijkheid wordt gekonfronteerd. Daarbij wordt tevens aandacht besteed aan onderzoeksresultaten van Gerbner voor de Verenigde Staten.

De televisiedemografie

Opvallend in het Nederlandse aanbod is de overeenkomst in de televisiedemografie voor eigen en import programma's wat betreft geslacht en leeftijdsopbouw, en het verschil met betrekking tot minderheden.

Zo zijn vrouwen in verhouding tot de sociale werkelijkheid zwaar ondervertegenwoordigd, in programma's van Nederlandse herkomst is dat sterker dan in import programma's. Wat leeftijdsopbouw betreft domineert in Nederlandse en niet-amerikaanse import de leeftijd van 25 tot 65 jaar, in Amerikaanse import is de range kleiner 25 tot 55 jaar. Bij vergelijking naar geslacht valt op dat onafhankelijk van herkomst mannen op rijpere leeftijd (45-54 jaar) sterk oververtegenwoordigd zijn, terwijl juist vrouwen in de meer huwbare leeftijd worden getoond 25-39 jaar. Dit beeld geldt voor zowel meerderheids- als minderheidsgroeperingen. Minderheden worden gezien de Nederlandse demografische gegevens relatief overgepresenteerd zowel in Nederlandse als Amerikaanse

import programma's. In programma's geïmporteerd uit andere landen komen vrijwel geen leden van minderheidsgroeperingen voor. Vergelijken we het Nederlandse met het Amerikaanse aanbod dan worden in Nederland minderheden overgerepresenteerd, maar in de Verenigde Staten niet. De oorzaak hiervoor is gelegen in het feit dat 'de' minderheid in de Verenigde Staten relatief groter is dan die in Nederland. De door ons gebruikte over- en onderrepresentatie-index is mede gebaseerd op de gegevens met betrekking tot de sociale werkelijkheid.

Geweld op televisie

Geweld, geïndiceerd door de Violence Index, komt het sterkst voor in geïmporteerde kinderprogramma's: (VI Amerikaanse import = 208, VI overige import = 198, VI Nederlandse programma's = 76). Ook wat Prime Time programma's betreft is de Amerikaanse import het gewelddadigst, terwijl juist de overige import het minst gewelddadig is (VI Amerikaanse import = 174, VI overige import = 146, VI Nederlandse programma's = 156).

De score op de VI van Nederlandse Prime Time programma's is gelijk aan die van de gemiddelde score op de VI voor het Amerikaanse aanbod over de laatste 10 jaar. Daarbij valt op dat de Amerikaanse import vooral uit 'luchtige' programma's bestaat, namelijk 'comedie' en 'love story's'. De waarde van de Violence Index kan enigszins in twijfel worden getrokken, mede gezien de niet-verwachte hoge scores voor de omroepen EO en NOS. Een nadere beschouwing van het getoonde geweld dat in programma's van deze omroepen getoond wordt, leidde tot de konklusie dat het geweld hier functioneel is aan anti-geweldsideologieën, bijvoorbeeld in een programma over een Indië-weigeraar en geenszins vergelijkbaar met het geweld uit Starsky en Hutch e.d.

Deze bevinding wordt bevestigd op basis van een andere geweldsindicator: de Risk Ratio. Zo blijkt bijvoor-

beeld dat deze ratio bij fataal geweld in programma's van Nederlandse herkomst altijd gelijk is aan één, zowel voor mannen als voor vrouwen. Dit indiceert een opvatting dat het gebruik van fataal geweld zich altijd tegen de gebruiker keert.

Ook in het Amerikaanse aanbod zijn mannen het meest gewelddadig. De Risk Ratio's voor mannen daar zijn nog hoger dan in Nederlandse produkten of import uit andere landen. Konform bevindingen op basis van het Amerikaanse aanbod blijkt dat ook hier vrouwen per definitie in slachtoffer rollen getoond worden.

Frappant is het dat als we Risk Ratio's differentiëren naar minderheid niet minderheid in het Nederlandse aanbod, mannen uit minderheidsgroepen het gewelddadigst zijn, terwijl juist vrouwen uit deze groepen het 'grootste risico' lopen om slachtoffer van geweld te worden.

Soortgelijke konklusies zijn te trekken voor leden met de laagste sociaal-economische status. Deze tendens wordt primair veroorzaakt door de Amerikaanse import-programma's waar het minderheden betreft, door Nederlandse en overige import-programma's waar het sociaal-economische status betreft.

Rol van vrouwen

Vrouwen worden in televisie-programma's per definitie ondergerepresenteerd en dan nog in rolbevestigende situaties getoond. Uit ons onderzoek blijkt voorts dat in het Nederlandse aanbod vrouwen emotioneler en dommer zijn en minder doordacht handelen.

Vrouwen worden in jongere leeftijdsgroepen getoond: de te huwen vrouw, en als ze op latere leeftijd worden getoond komt ze als verzorgster van man en kinderen naar voren. Vreemd genoeg worden vrouwen ook veel vaker getrouwd getoond dan mannen, voor minderheidsgroepen is deze verhouding wel zeer scheef.

Verder bleek uit een deelonderzoek,⁹⁾

dat deze rolbevestiging versterkt wordt door de visuele vormgeving.

Konkluderend kunnen we stellen dat allerlei ingrediënten in programma's van Nederlandse herkomst of in importprogramma's vrij gelijk zijn. Geweld lijkt onontkoombaar, en onderrepresentatie van vrouwen is regel. Minderheden zijn, doordat de televisiewerkelijkheid telkens aan een andere sociale werkelijkheid gerelateerd wordt (hier nl. die van de Verenigde Staten en Nederland), relatief oververtegenwoordigd in het Nederlandse aanbod.

Kijken we naar meer kwalitatieve zaken dan blijken vooral in Amerikaanse import-programma's minderheden negatief afgeschilderd te worden. Maar ook de onderliggende referentiekaders met betrekking tot geweld zijn anders. In Amerikaanse import is geweld eerder toevallig en weinig noodzakelijk voor de opbouw van het verhaal, het geweld fungeert als spanningspunt. Geweld in programma's van Nederlandse herkomst illustreert eerder anti-geweldsideologieën in de trant van 'misdad loont niet', 'geweld keert zich tegen de gebruiker' en 'het gebruik van geweld is gerechtvaardigd om erger te voorkomen'.

Dat dit soort inhoudelijke verschillen essentieel zijn, mag onder andere blijken uit het feit dat programmakategorieën, die functioneel zijn voor het beschrijven van het Amerikaanse aanbod, voor het Nederlandse aanbod niet voldoen.

Zo is de Duitse Krimi niet vergelijkbaar met de Amerikaanse (politie) akti-programma's, terwijl 'psychologisch drama' als categorie al helemaal niet gehanteerd wordt bij het beschrijven van het Amerikaanse aanbod in Gerbner's cultural indicator onderzoek.

Op basis van het gegeven dat de Amerikaanse import (35%) en de niet Amerikaanse import (42%) het grootste deel van het televisiedrama programma-aanbod uitmaakt is het de vraag of deze ook het meest bepalend zijn bij de kultivatatie van ideeën over de sociale werkelijkheid door televisie. De

kultivatatie-analyse zal daar inzicht in moeten geven.

De kultivatatie-analyse

De kultivatatie-analyse is op tweeërlei wijze uitgevoerd. Allereerst is het NOS panel ondervraagd over zaken die met geweld te maken hebben, daarnaast is secundaire analyse uitgevoerd op het Psyche-NOP '79 onderzoek, waarbij vooral items rond de rol van de vrouw, huwelijk en gezin gebruikt zijn. Gezien onze bevindingen, wat betreft Risk Ratio's voor vrouwen, is het niet verwonderlijk dat volgens zware kijkers vrouwen eerder slachtoffer zijn dan volgens lichte kijkers.

Verder blijkt dat zware kijkers eerder van mening zijn dat moorden over het algemeen begaan worden tussen vreemden (televisie realiteit) in plaats van tussen bekenden (sociale realiteit) en dat men een grotere kans loopt slachtoffer te worden indien men 's avonds regelmatig een blokje om loopt. Naast dit soort 'overall' effecten bleek bij nadere analyse dat er voor vrouwen een samenhang bestaat tussen veel televisie-kijken en instemmen met opvattingen die rol-bevestigend zijn en de traditionele waarde rond het huwelijk bevestigen.

Het is duidelijk dat er slechts in beperkte mate sprake is van 'overall' kultivatatie, of kultivatatie bij specifieke groepen. Voor het merendeel van de in het onderzoek gebruikte items kan er geen relatie met kijkgedrag aangetoond worden.

Op basis daarvan is het niet mogelijk te stellen dat veel televisiekijken zonder meer leidt tot opvattingen die tot het televisieaanbod (noch van Nederlandse herkomst, noch van Amerikaanse of niet-Amerikaanse import) te herleiden zijn.

Pogen we een verklaring te geven voor het ontbreken van kultivatatie dan zouden we kunnen stellen dat televisiedrama niet zo'n centrale plaats inneemt als in de Verenigde Staten. De steekproef van het Nederlandse aanbod, die qua aantal programma's ge-

lijk is aan de Amerikaanse, heeft betrekking op een periode van vier weken, terwijl de Amerikaanse steekproef binnen één week getrokken is. Daarbij komt nog dat men in Amerika pas tot de categorie zware kijkers wordt gerekend als men vier uur of meer kijkt, terwijl dit in Nederland al het geval is als men twee uur kijkt.¹⁰⁾ Daarnaast mag het reële verschil in inhoud zeker wat de onderliggende ideologieën betreft voor programma's van respectievelijk Nederlandse en Amerikaanse herkomst niet genegeerd worden.

Heinsmans beleidskeuzes

Allereerst de gesuggereerde restrictieve maatregelen: een minimum percentage eigen aanbod, zeker wat televisie-drama betreft, is zonder meer aanbevelenswaardig. Een koppeling met specifieke stimulerende maatregelen, die kwalitatief goede programma's garandeert, ligt voor de hand. Zelfs als dit een zekere mate van inperking van de autonomie van de omroepen betekent. Dat de omroepen een eigen positie in het pseudo non-commercieel systeem moeten behouden lijkt evident.

Dit non-commercieel systeem dient uitgangspunt te zijn voor het mediabeleid, zeker wat televisie betreft.

Van de in het WRR rapport voorgestelde afschaffing van het 'volledig programma voorschrift' is evenwel eerder een verslechtering te verwachten dan een verbetering. Juist zo'n programma voorschrift zou uitgebreid moeten worden tot kinderprogramma's en percentages wat betreft herkomst van programma's. Dit om zowel te voorkomen dat omroepen teveel nadruk op dramaprogramma's gaan leggen, als dat het geïmporteerde aandeel, naast het moeilijk tegen te houden aanbod uit

andere landen via kabel en satelliet te groot wordt.

De door Heinsman gesuggereerde maatregelen vormen een aanvulling op het restrictief beleid. Hij noemt als eerste het stimuleren van co-producties met de BRT, hoewel hier legio problemen kunnen optreden, te denken valt aan de verbroken samenwerking rond Sesamstraat. Of van co-producties in EBU-verband en programma-uitwisseling in het kader van kulturele accoorden veel verwacht mag worden is nog maar de vraag. Waar het Heinsman om gaat, een grotere diversiteit van herkomst bij de import, is duidelijk en positief te waarderen, of de hier voorgestelde middelen om dit doel te bereiken optimaal zijn zal moeten blijken. De belangrijkste suggestie namelijk, het stimuleren van eigen Nederlandse producties door productiefondsen, televisie-adaptie van bestaande producten en structurele samenwerking met de cultuursector, zijn zeker perspectiefvol. Het is evenwel de vraag of dit soort, deels kostbare maatregelen gezien de huidige economische situatie overgenomen zullen worden door verantwoordelijke instanties. Bezuinigingen worden nu al opgevangen door juist buitenlandse televisie dramaprogramma's aan te kopen.

Afsluitend kunnen we stellen dat de effecten van de huidige instroom nog te overzien zijn. Maar bij uitblijven van een goed gefundeerd en dus kostbaar beleid, gericht op het beschermen en stimuleren van eigen aanbod en het instandhouden van het bestaande omroepstelsel zal, mede gezien de bevindingen van Amerikaans onderzoek, het waarschijnlijk zo zijn dat het cultureel klimaat steeds sterker door een import televisiewerkelijkheid wordt bepaald.

NOTEN

1. De term dekulturnatie lijkt in een advies aan de SOM gehanteerd te worden als een negatieve omschrijving van het antropologisch begrip 'acculturatie'. Zie A. v.d. Ban et al, Onderzoeksprioriteiten, advies aan de Stichting Onderzoek Massacommunicatie, in: Massacommunicatie, 10, nr. 1, pag. 1-6, 1982. Definitie

- van acculturatie: de wijziging van een cultuur door min of meer voortdurend contact met een andere cultuur. F.M. Keesing, Inleiding tot de culturele antropologie, Utrecht, 1975, pag. 544.
2. L.R. Beltrams 'TV Etchings in the minds of Latin Americans: conservatism, materialism and conformism', in *Gazette*, 24 (1978) 1, pag. 61-85.
 3. S. Pingree & R. Hawkins, 'US programs in Australian Television: the cultivation effect', in: *Journal of Communication*, 31 (1981) 1, pag. 97-105.
 4. Dit artikel verscheen in 1973 en is in verkorte vorm gepubliceerd onder de titel *Encoding/Decoding*, in: S. Hall et al (eds.) *Culture Media, Language*, London, 1980. Zie ook S. Hall, *Television and Culture*, in: *Sight and Sound*, 1976, pag. 246-252. Onderzoekers die o.a. uitgaan van Hall's theorie zijn: David Morley, *The Nation Wide Audience*, London, 1981. Charlotte Brunson, *David Morley, Nation wide*, London, 1978. Glasgow Media Group, *Bad News*, London, 1976. Glasgow Media Group, *More Bad News*, London, 1980.
 5. NOS-KLO, Eén jaar Sluis, een onderzoek naar de gevolgen van de invoering van het kabelnet in Sluis, Hilversum, 1982. C. Geertz, *Die Kabelverbreitung in Belgien*, in: *Media Perspektiven* 6/1979, pag. 353-361, met name pag. 357, zie ook C. Geertz, *Programangebot und Programnutzung*, in: *Media Perspektiven* 2/1980, pag. 99-109. Het is vreemd dat deze laatste onderzoeken niet in het onderzoek van Heinsman genoemd worden.
 6. H. Bouwman, *Television Audiences watch by the hour*, in: *Masscommunicatie*, X, 1, pag. 7-24, 1982. H. Bouwman, 'Cultural Indicators'. Die Gerbnerische Konzeption der 'Message System Analysis' und erste empirische Befunde aus den Niederlanden, in: *Rundfunk und Fernsehen*, 30 (1982/3) pag. 341-354, 1982.
 7. H. Bouwman, J.G. Stappers, *The dutch Violence Profile, a replication of Gerbners Message System Analysis*, in: G. Melischek, K.E. Rosengren, J.G. Stappers, *Cultural Indicators, an Internation Symposium*, Wenen, 1983. H. Bouwman, *Cultivation analysis: the dutch case*, in: G. Melischek, K.E. Rosengren, J.G. Stappers, op cit.
H. Bouwman, *Cultural Indicators: een onderzoek naar de betekenis van televisie dramaprogramma's voor de opvattingen van kijkers over de maatschappij*, in: *Communicatie*, 13, juli/sept. 1983.
H. Bouwman, N. Signorielli, *A comparison of american and dutch programming*, manuscript.
 8. De variabelen die hier gerapporteerd worden hebben een voldoende betrouwbaarheid $\geq .67$, berekend op basis van Krippendorff's betrouwbaarheidsmaat: K. Krippendorff, *Content Analysis, An introduction to its Methodology*, Beverly Hills, 1980.
 9. U. Meier, *Televisie: aspecten en vormen van beeld*, in: *Skrien*, 1983, nr. 126.
 10. De verdeling zware en lichte kijkers is gebaseerd op de mediaan.

VOORSTUDIES EN ACHTERGRONDEN VAN MEDIABELEID

Het gebruik van de glasvezelkabel in lokale telecommunicatienetten

De onder het symbool M 11 verschenen studie in de serie "Voorstudies en achtergronden" ten behoeve van het door de wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid opgestelde Rapport aan de Regering over het massamediabeleid, is afgesloten per 31 december 1981. Het is daarom zinvol om te beginnen met een actualisering van de in de studie weergegeven ervaringen. Dit zal evenals in de studie, voor zover nodig, land voor land gebeuren na een algemene inleiding. Na deze actualisering zal enige aandacht geschonken worden aan enkele facetten van de ontwikkeling van de informatiemaatschappij. Op de verwachtingen omtrent de komende informatiemaatschappij zijn immers alle experimenten over de toepassing van de glasvezelkabel in lokale telecommunicatienetten gebaseerd. Daarbij zullen ook voorgenomen lokale telecommunicatienetten, uitgevoerd met coaxiale kabels, betrokken worden. Duidelijk zal dan worden dat er vooralsnog een grote discrepantie aanwezig is tussen hetgeen technisch gerealiseerd kan worden en hetgeen maatschappelijk geaccepteerd wordt of als gewenst wordt beschouwd. Dit betekent dat het evident is dat er in overheersende mate sprake is van een "technology push" en in veel mindere mate van een "market demand".

Algemene gang van zaken

Na de grote ruchtbaarheid die aan aangang zijnde en voorgenomen experimenten op conferenties en in de literatuur werd gegeven, lijkt het erop dat er zo langzaam aan enige stilte is

ingetreden. Dat dit een stilte voor de storm is, dat wil zeggen dat er binnen kortere of langere tijd weer een grote vloed van mededelingen over gemaakte voortgang zal komen, moet naar mijn mening betwijfeld worden. Waarschijnlijker is dat de problemen die men ontmoet groter zijn dan verwacht en de oplossingen duurder dan kon worden voorzien. Dit laatste leidt dan bovenal tot problemen in verband met de teruggelopen en nog steeds teruglopende economie. De recessie heeft tot gevolg dat er op industriële laboratoria en bij exploitierende ondernemingen op het gebied van de telecommunicatie (PTT's), vaak sterk bezuinigd moet worden, hetgeen tot inkrimping van programma's en tot terughoudendheid ten aanzien van kostbare projecten leidt. Vooral als het tijdstip van algemene praktische toepassing nog in een ongewisse en verre toekomst ligt, zal dit het geval zijn. Dit moge aangeduid worden met de term korte-termijnpolitiek en gebrek aan visie ten aanzien van lange-termijnontwikkelingen; het feit ligt er als zodanig. Hierbij kan nog als toelichting vermeld worden dat de glasvezelprojecten in Nederland en Duitsland, in de studie aangegeven, een investering vergen van ongeveer 1 miljoen gulden per aangeslotene, en dat de jaarlasten van het Japanse HI-OVIS-project liggen in de orde van 1 miljoen Amerikaanse dollars per jaar (fl. 25.000,— per abonnee). Dit nu zijn bedragen die in het huidige tijdsgewricht bepaald niet stimulerend werken op de beslissers (de beheerders van de geldmiddelen!) om toestemming te geven voor dure projecten, hoe belangrijk ook voor de ont-

wikkeling op lange termijn in het veld van de telecommunicatie.

Nederland

In de studie is uitvoerig aandacht geschonken aan het DIVAC-project, een project dat opgezet is en uitgevoerd wordt in een samenwerkingsverband tussen het Dr. Neher Laboratorium van het Staatsbedrijf der PTT, de Technische Hogescholen Delft en Eindhoven en het Philips Natuurkundig Laboratorium. Van de vier fasen van het project zijn er twee afgerond en kan de derde (het in-house project) begin 1983 een aanvang nemen.

Dit in-house project omvat de apparatuur in een centraal punt om de binnenkomende, in hoofdzaak analoge signalen, geschikt te maken voor het transport over de glasvezel, waarbij onder meer gebruik gemaakt wordt van golf lengte multiplex. In het in-house project zijn twee huisaansluitingen opgenomen. Bij iedere huisaansluiting is uiteraard apparatuur aanwezig om het binnenkomende signaal te demultiplexen en daarna geschikt te maken voor de bij de abonnee aanwezige, in hoofdzaak analoge apparatuur. Als diensten zullen naast telefonie, TV- en audiodistributie (met kiesfaciliteiten voor TV), beeldtelefonie en ook het bekende Megadoc-systeem van Philips in het in-house project worden opgenomen. Onlangs is besloten af te zien van de vierde fase: een praktijkproef met een vijftigtal werkelijke abonnees. De achtergrond hiervan is voornamelijk de kosten (geschat 1 miljoen gulden per abonnee). Voorts werd verwacht dat met de praktijkproef niet zo bar veel meer ervaringen zouden worden opgedaan, in vergelijking met de in-house proef. Zo nodig zou nog overwogen kunnen worden de in-house proef uit te breiden met enkele werkelijke abonnees, die in de nabijheid wonen van de plaats waar de in-house proef wordt gehouden. Overigens is het duidelijk dat de hoge investeringskosten voor een belangrijk

deel veroorzaakt worden doordat het slechts gaat om een kleine hoeveelheid apparatuur die voor een belangrijk deel in een dure laboratoriumomgeving wordt gemaakt. Wanneer bij een toepassing op grote schaal een fabrieksmatige productie van de in grote aantallen benodigde apparaten zal plaatsvinden, zullen de investeringskosten per abonnee aanzienlijk lager liggen en in dezelfde orde kunnen liggen als de som van investeringskosten per abonnee voor een telefoonaansluiting en een aansluiting op het kabeltelevisienet.

Duitsland

De situatie in Duitsland wijkt niet in sterke mate af van die in Nederland. Onder het acroniem BIGFON ontwikkelen verschillende Duitse telecommunicatiefirma's, in samenwerking met de Bundespost en het Bundesministerium für Forschung und Technologie (BMFT), lokale telecommunicatienet-ten met toepassing van glasvezelkabels. De Bundespost heeft uitsluitend overall-eisen vastgelegd, het aan de firma's overlatend hoe de signaaloverdracht over de glasvezelkabel tot stand wordt gebracht. Vandaar dat verschillende oplossingen uit de bus zijn gekomen. Een volledig digitale oplossing, vergelijkbaar met het Nederlandse project DIVAC (o.a. Krone, Tekade) en een hybride oplossing, waarbij voor de beeldsignalen een analoge overdracht (frequentie-modulatie) en voor de spraak- en datasignalen een digitale overdracht wordt toegepast (o.a. Siemens). Aangenomen mag worden dat in de diverse industriële laboratoria naartig gewerkt wordt aan het BIGFON-project. Met de uitvoering van praktijkexperimenten zal (althans volgens de plannen) tegen het einde van 1983 een aanvang gemaakt worden. De Bundespost zal een belangrijk deel van de investeringen voor de praktijkexperimenten voor zijn rekening nemen (afgezien van de ondersteuning van het BMFT). De krapte aan financiële middelen zal ook daar

niet zonder invloed op de gang van zaken zijn.

Daarbij komt nog dat een viertal "Länder" plannen hebben ontwikkeld voor grootschalige experimenten in het vlak van de lokale telecommunicatie, echter met behulp van coaxiale kabels, waarbij ook een beroep op de Bundespost wordt gedaan voor de financiering. Om de zaak nog gecompliceerder te maken, heeft het Fernmeldetechnisches Zentralamt (FTZ) te Darmstadt onder het acroniem DOTAN zelf ook nog een studie en een experiment aangevat omtrent een lokaal telecommunicatienet met behulp van glasvezelkabels. DOTAN kan naast de BIGFON-projecten als het zevende lokale glasvezelproject worden beschouwd. Veel daarover is echter niet bekend. Tenslotte kan nog vermeld worden dat er ook ideeën ontwikkeld zijn ten aanzien van BIGFern, dat is een in glasvezelkabel uitgevoerd lange-afstandsnet om de verschillende lokale BIGFON-netten te kunnen koppelen. De lokale glasvezelprojecten (BIGFON en DOTAN) moeten opgevat worden als "feasibility studies". Uit de zeven verschillende oplossingen (FTZ + zes firma's) wordt voor een definitieve algemene oplossing een keuze gemaakt op basis van technische prestaties. Vervolgens wordt een economische studie gemaakt (hoeveel kost het de aangesloten?) waarna tenslotte een acceptatie-onderzoek zal plaatsvinden. Daarna zal dan een beslissing genomen worden over het al of niet invoeren op grote schaal.

Frankrijk

In Frankrijk komt het project Biarritz, wel in een weliswaar gereduceerde vorm, zo langzamerhand tot een realisatie. Op het onlangs gehouden FIT-CE-congres in Bordeaux was een excursie naar het project Biarritz ingelast. Daarbij is gebleken dat men hard doende is met de installatie van het glaskabelnet voor 1500 aangesloten. Biarritz is een luxeuzee badplaats met vele hotels. Deze hotels zullen ook

op het net worden aangesloten en moeten dus tot de bovengenoemde 1500 gerekend worden. De eerste aansluitingen zullen in de tweede helft van 1983 gerealiseerd worden. Naast de telefoonvoorziening (digitaal) wordt beeldtelefonie (analoog F.M.) geïntroduceerd (tarief minder dan tweemaal het telefoontarief). Voorts worden twee TV-signalen, en één stereo-geluidssignaal in analoge vorm (F.M.) over het glaskabelnet overgedragen en verspreid. De aangesloten kunnen op afstand één of twee TV-kanalen kiezen uit 15 (uitbreidbaar tot 30) signaalbronnen in het centrum en één stereofonisch audiokanaal uit 12 aanwezige bronnen eveneens in het centrum. In de studie M 11 zijn reeds enkele technische bijzonderheden vermeld. Er kan nu reeds vastgesteld worden dat Frankrijk, wat West-Europa betreft, het voortouw heeft genomen.

Wel is het opvallend dat er, afgezien van de beeldtelefonie, nauwelijks sprake is van nieuwe dienstverleningen in het kader van de informatiemaatschappij. Voornamelijk de traditionele diensten (telefonie, TV- en geluids distributie) worden verstrekt. Weliswaar kan de beeldtelefonie-aansluiting ook gebruikt worden voor viedata-toepassingen en geeft die aansluiting ook toegang tot een soort videotheek, gevuld met bewegende beelden, inclusief hoogwaardig geluid.

Los van Biarritz heeft de Franse regering zeer onlangs ambitieuze plannen bekendgemaakt om in een periode van 20 jaar het grootste deel van Frankrijk van kabeltelevisie te voorzien. Deze plannen moeten een antwoord zijn op de dreiging van de internationale commerciële invloeden via TV-satellieten. Er zal gebruik gemaakt worden van glasvezelkabel. Men schat de kosten op f 500,— per aansluiting. Daar de kosten voor een privé-antenne voor satellietontvangst op zeker f 1.500,— komen, hoopt de Franse regering op deze wijze de bovengenoemde commerciële (Amerikaanse) invloeden te kunnen beperken.

Japan

Hier valt een algemeen stilzwijgen op. Bij de aanvang van bijvoorbeeld het HI-OVIS-project werd er grote bekendheid aan gegeven door talloze publicaties en voordrachten op allerlei conferenties. Talloze medewerkers van HI-OVIS trokken de wereld rond om overall op symposia en conferenties en op andere wijze bekendheid te geven aan de revolutionaire aanpak in Japan van de introductie van de informatiemaatschappij in optima forma. Zoals in de studie is vermeld, waren echter in Japan zelf ook stemmen hoorbaar die twijfel uitten over doelstelling en opzet van HI-OVIS, bijvoorbeeld vanuit de N.T.T. Bij een recent bezoek aan Japan (november 1982) is gebleken dat het HI-OVIS-project nog door zal gaan tot halverwege 1983. Wat er daarna gebeuren zal, hangt van de beschikbare geldmiddelen af. Er werden geen mededelingen gedaan over vervolgpilotprojecten (HI-OVIS II resp. HI-OVIS III). Geruchten die hierover de ronde hebben gedaan, moeten waarschijnlijk naar het rijk der fabelen worden verwezen. Zou HI-OVIS met zijn hooggestemde verwachtingen in het kader van de informatiemaatschappij toch niet aan die verwachtingen beantwoord hebben, in verband met de discrepantie tussen wat technisch mogelijk en maatschappelijk geaccepteerd wordt?

Lokale telecommunicatienetten met behulp van coaxiale kabels

In de paragraaf over Duitsland is reeds melding gemaakt van door de Länder opgezette plannen van grootschalige experimenten met lokale telecommunicatienetten met coaxiale kabels. Het ziet ernaar uit dat de uitvoering met coaxiale kabels wat betreft de mogelijkheden niet onderdoet voor een uitvoering met glasvezelkabel, vooral gezien tegen de achtergrond van de huidige behoefte. Voorts is het vrij zeker dat de coaxiale oplossing vooralsnog goedkoper is dan de glasvezeloplossing, niet in de laatste

plaats doordat de signaaloverdracht over coaxiale kabel in een beter aan de apparatuur bij de abonnees aangesloten vorm kan plaatsvinden. De Duitse coaxiale voornemens gelijken in allerlei opzicht op de Nederlandse plannen ten aanzien van Zuid-Limburg. De vier Länder in Duitsland zijn Rheinland-Pfalz (Ludwigshafen), Nordrhein-Westfalen (Dortmund), Bayern (München) en West-Berlijn. In de bijeenkomst van de Münchner Kreis (waarover later meer) op 17 juli 1982 is de stand van zaken van ieder der "Pilotprojekte" uitvoerig aan de orde gekomen.

Door deze Münchner Kreis is een publicatie uitgegeven over deze bijeenkomst met als titel "Stand der Pilotprojekte oder ein neuer Anfang in der Kabelkommunikation".¹⁾ Op de genoemde bijeenkomst zijn hoofdzakelijk voordrachten gehouden door politici, sociologen, etc. Uit de publicatie blijkt dat de invloed der politiek van de Länder heel sterk is geweest op het ontstaan van de ideeën van de coaxiale Pilotprojekte. Zo sterk zelfs dat één spreker sprak van "Politprojekte". Binnen de politiek bestaat echter geen overeenstemming ten aanzien van de Pilotprojekte. Om dit te illustreren hierbij een uitspraak van Peter Glotz, "Geschäftsführer der SPD" in Bonn, die het beëindigen van de Pilotprojekte voorspelde met de krasse woorden: "die Pilotprojekte sind das Produkt verrückt gewordene Sozialwissenschaftler im Verbund mit technikeuphorischen Beamten und mit Politikern, die auf Randgebiete tätig sind".

Ten aanzien van het coaxiale project Zuid-Limburg kunnen overeenkomstige kritische geluiden gemaakt worden. In het aanvankelijke perscommuniqué werd een aantal mogelijke toepassingen vermeld die met redelijk beperkte aanpassingen op het bestaande telefoonnet kunnen worden gerealiseerd. Bij de verdere uitwerking van de plannen is in feite het project Zuid-Limburg teruggebracht tot één groot, geheel Zuid-Limburg omvattend, kabeltelevisienet met beperkte

mogelijkheden van overdracht van signalen van de abonnee naar een centraal punt. Daardoor is de mogelijkheid van kiestelevisie (eventueel met betaling per programma of per gebruiksduur van het betreffende gekozen kanaal) aanwezig wanneer in dit centrale punt breedband-schakelapparatuur (kiesmatrices) aanwezig is (en uiteraard programma's of software). Of er in Zuid-Limburg, waar vrijwel iedereen met eigen antenne of collectieve antenne (gratis) een twaalfstal TV-kanal in huis krijgt, op grote schaal veel belangstelling bestaat voor een aansluiting op het kabeltelevisienet, moet ernstig betwijfeld worden. Vooral omdat voor die aansluiting per maand een niet te verwaarlozen bedrag door de abonnees moet worden neergegeld. Het is dan ook begrijpelijk dat in vele kringen geluiden voortgebracht worden dat de subsidie, door het Ministerie van Economische Zaken verleend aan het project Zuid-Limburg, in feite weggegooid geld is.

Met spanning zal de verdere voortgang ten aanzien van het project Zuid-Limburg door diverse instanties worden gevolgd.

Het wordt eenieder die iets te maken heeft met lokale telecommunicatievoorzieningen, hetzij technisch, sociologisch of politiek, sterk aangeraden om kennis te nemen van de eerder genoemde publicatie van de Münchner Kreis.

Informatiemaatschappij

Er is welhaast geen begrip waarover zoveel wordt geschreven en gesproken als het begrip informatiemaatschappij. Onder informatiemaatschappij dient de situatie te worden verstaan die zal ontstaan wanneer, onder toepassing van moderne telecommunicatiemiddelen (b.v. glasvezelkabels), een zo grote hoeveelheid informatie (langs telecommunicatieve weg) kan worden overgedragen, ook in het lokale netvlak, dat eenieder op elk gewenst moment allerhande informatie direct tot zijn beschikking kan krijgen,

bijvoorbeeld op een beeldscherm. Door de mogelijkheden in het lokale net van een retourkanaal (van abonnee naar centraal punt) is de abonnee in staat op elk moment de door hem gewenste informatie op te roepen. Deze informatie kan een grote pluriformiteit bezitten: educatief, ontspanning (TV-programma's), voorlichting, etc., etc.

Onder het begrip "spreiding van kennis" is voorheen gesteld dat door de invoering van nieuwe technieken eenieder toegang kan krijgen tot alle bronnen van kennis. Onder dit zeer idealistische streven is in navolging van Engeland het viewdata-systeem in Nederland geïntroduceerd. Als dienstverlening wordt dit aangeduid met Viditel (in Engeland Prestel). Ook in Duitsland is onder de naam Bildschirmtext een dergelijk systeem geïntroduceerd. Het opvallende is dat deze moderne dienstverlening noch in Engeland, noch in Nederland die vlucht heeft genomen die werd verwacht; zowel van de kant van de informatieveranciers als van de informatieconsumenten is er sprake van een grote terughoudendheid. De conclusie hieruit moet wel luiden dat of de beschikbare informatie niet interessant is of dat de consument geen behoefte heeft aan de beschikbare informatie (die hij vaak zelf ook op andere, conventionele manieren kan verkrijgen). Gevreesd moet worden dat dit laatste het geval is. Eenzelfde ervaring is opgedaan met de beeldtelefonie in Nederland. Iedereen is enthousiast wanneer gesproken wordt over de mogelijkheid in een telefoongesprek naast het geluid ook het beeld over te dragen. Maar geconfronteerd met de meerdere kosten veroorzaakt door de overdracht van het beeld, verdwijnt het enthousiasme als sneeuw voor de zon. Kennelijk is de behoefte aan de extra informatie niet zo groot. In Japan is ter ondersteuning van het HI-OVIS-project gesteld dat door de twee-richting-transportmogelijkheid in het lokale net (zie studie M 11) aan de latent aanwezige wens onder de burgers om ac-

tief deel te nemen aan het politieke, sociale en culturele leven zonder daarvoor zijn huis te behoeven verlaten, voldaan kan worden. Ook zouden de burgers zelf van hun huis uit, of bijeengekomen in een centrale studio, programma's kunnen creëren.

Bij het bezoek aan Japan in oktober 1981 heb ik zelf kunnen ervaren dat van alle mogelijkheden die het HI-OVIS-net biedt, voor het overgrote deel uitsluitend gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid tot aanschouwen van over het net aangevoerde TV-programma's. Van de interactieve, educatieve e.d. mogelijkheden werd slechts bij hoge uitzondering gebruik gemaakt.

Welke conclusies kunnen uit het voorgaande getrokken worden. Voor het gros van de bevolking bestaat er nauwelijks behoefte om van zijn huis uit actief deel te nemen aan het maatschappelijke, politieke en culturele leven en ook is bij dat gros van de bevolking de belangstelling voor educatieve programma's uiterst gering. Slechts een kleine groep van de burgers, die al enige ontwikkeling bezit door het gevolgd hebben van middelbaar en hoger onderwijs, zal belangstelling hebben voor die nieuwe vormen van informatieverschaffing (naast de ontspanning). Echter deze kleine groep zal er bovendien geen bezwaar tegen hebben om zich ter voldoening aan die belangstelling te begeven naar een cultureel centrum of iets dergelijks, wat bovendien vele voordelen heeft. Het is daarom duidelijk dat bij vrijwel alle projecten in het lokale netwerk, gezien de behoefte, de nadruk wordt gelegd op meer van hetzelfde, d.w.z. meer ontspanningsprogramma's (TV en geluid). Technisch zijn andere mogelijkheden vaak wel ingebouwd, maar het is zeer de vraag of die snel tot toepassing op grote schaal zullen komen.

Een uitzondering kan gemaakt worden voor de beeldtelefonie. Als het inderdaad mogelijk is met moderne technische middelen de toevoeging van het beeld aan het geluid (spraak) te reali-

seren voor een prijs die niet al te veel hoger is dan die voor een puur telefoongesprek, dan zal naar mijn mening de beeldtelefoon een goede toekomst kunnen hebben.

In het voorgaande is betoogd dat de informatiemaatschappij voor het gros van de burgers vooralsnog een loos en nietszeggend begrip is. Niet alle mogelijkheden die de informatiemaatschappij kan bieden voorzien in een latent aanwezige behoefte bij het grootste deel van de bevolking.

Anders ligt de aangelegenheid bij de bedrijfshuishoudingen. Daar bestaat wel degelijk de noodzaak snel te kunnen beschikken over allerhande informatie. Daar zullen alle mogelijkheden die de informatiemaatschappij biedt met beide handen worden aangegrepen. De kantoorautomatisering is in volle gang, elektronische archivering met de mogelijkheid om documenten uit het elektronisch archief op te roepen en op een beeldscherm zichtbaar te maken of zelfs over grote afstanden over te dragen om het bijvoorbeeld zichtbaar en kopieerbaar te maken bij een verafgelegen filiaal, is al een realiteit. Dit zijn slechts enkele voorbeelden om aan te geven dat in de sfeer van bedrijfshuishoudingen de mogelijkheden die de informatiemaatschappij biedt, gretig aangegrepen worden om tot een verhoging van de efficiëntie en een verbetering van de concurrentiepositie te komen.

Voor de gezinshuishouding ligt de zaak echter totaal verschillend. Hier moet verwacht (of gevreesd) worden dat voor lange jaren uitsluitend of in overheersende mate een uitbreiding in de sfeer van de ontspanningsprogramma's het gevolg zal zijn van de mogelijkheden van de informatiemaatschappij (al of niet in de vorm van kies- of abonneetelevisie).

Hybride oplossing

In het voorgaande is uiteengezet dat de glasvezelkabeloplossing voor het lokale telecommunicatienet vooralsnog duurder uitvalt dan de coaxiale

kabeloplossing. Dit wordt mede veroorzaakt door de bij de aangeslotenene benodigde aanpasapparatuur om de over de glasvezel getransporteerde signalen aan te passen en om te zetten in een vorm die geschikt is voor bij die aangeslotenene aanwezige apparatuur (TV-apparaat, telefoontoestel, etc.).

Daarom is er speciaal vanuit het Dr. Neher Laboratorium gepleit voor een hybride oplossing. Deze oplossing komt in het kort op het volgende neer. De bovengenoemde aanpasapparatuur wordt niet per aangeslotene aangebracht, doch voor een redelijk aantal aangeslotenene gemeenschappelijk. Deze gemeenschappelijke aanpasapparatuur zou bijvoorbeeld geplaatst kunnen worden in de directe omgeving van de in de kabeltelevisienetten aanwezige mini-sterpunten en dan bijvoorbeeld een dertigtal aangeslotenene kunnen bedienen. Tussen het centrale punt en de mini-sterpunten zouden glasvezelkabels gebruikt worden met hun bijzondere wijze van signaaloverdracht. Tussen de mini-sterpunten en de aangeslotenene zouden de signalen overgedragen moeten worden over coaxiale kabels op een wijze die directe aansluitingen op de abonnee-apparatuur mogelijk maakt. Het is eenvoudig in te zien dat deze hybride oplossing aanzienlijk eenvoudiger en goedkoper is dan de volledig-glas oplossing, al was het alleen maar door het feit dat de aanpasapparatuur in geringere aantallen nodig is en bovendien niet bij de abonnee thuis is, doch op een plaats die eenvoudig toegankelijk is voor het onderhoudspersoneel van de exploitatiemaatschappij.

Multi-disciplinaire benadering van de problemen samenhangend met de informatiemaatschappij

In het voorgaande is uiteengezet dat er voor de bedrijfshuishoudingen geen of nauwelijks een afstand is tussen datgene wat technisch mogelijk is en dat wat daadwerkelijk toegepast

wordt. In het bedrijfsleven wordt alles wat de efficiëntie, de concurrentiepositie en de winstgevendheid kan verbeteren (voor zover betaalbaar) met beide handen aangegrepen. Met als gevolg dat alle mogelijkheden die de informatiemaatschappij kan bieden vrij snel worden ingepast in het bedrijfsgebeuren.

Bij de gezinshuishoudingen ligt de zaak geheel anders. Daar is duidelijk een discrepantie van wat technisch geboden kan worden en wat maatschappelijk gewenst of acceptabel geacht wordt. Of zoals het op het door het KIVI georganiseerde jubileum ter gelegenheid van het 135-jarig bestaan genoemd werd: de kloof tussen het technisch kunnen en het maatschappelijk willen. Om deze kloof te overbruggen werd op dit jubileum gepleit voor een multi-disciplinaire benadering. De oplossing kan niet uitsluitend door technici aangereikt worden; er zullen ook bijdragen geleverd kunnen en moeten worden door ervaren sociologen en economen.

Het is spijtig dat men pas nu in Nederland het probleem schijnt te gaan onderkennen. Anders was waarschijnlijk een project als dat in Zuid-Limburg nooit naar voren gekomen. In het buitenland is men al veel eerder tot bovengenoemde conclusie gekomen. Vandaar dat in Japan een instituut RITE is opgericht om de problemen van de informatiemaatschappij in een multi-disciplinair verband te bestuderen. Hetzelfde gebeurt in Frankrijk in het in Montpellier opgerichte instituut IDATE. Een bijzondere plaats neemt in dit verband in Duitsland de "Münchner Kreis" in, een "Überationale Vereinigung für Kommunikationsforschung", hoewel het ledenbestand hoofdzakelijk uit West-Duitsers bestaat. Deze "Münchner Kreis" wordt in sterke mate gesubsidieerd door de overheid en het bedrijfsleven en wijdt zich vooral aan een multi-disciplinaire benadering van de problemen veroorzaakt door de opkomst van de informatiemaatschappij. Zij organiseert daartoe symposia waar het tot een intensieve ge-

dachtenwisseling komt en waar men probeert de grondslagen voor een door de overheid te voeren beleid te leggen. De resultaten van deze symposia zijn vastgelegd in een aantal zeer lezenswaardige boekwerken. In het literatuuroverzicht worden daarvan enkele voorbeelden gegeven.

Voor Nederland kan gezegd worden dat er op dit moment van een multidisciplinaire benadering, hoe dan ook, geen of nauwelijks sprake is. Het verdient sterke aanbeveling dat, bijvoorbeeld in het kader van TNO, waarin vele disciplines verenigd zijn, een instituut wordt ondergebracht vergelijkbaar met het Japanse RITE of het Franse IDATE. Daarnaast zou een gesprekskring vergelijkbaar met de Münchner Kreis eveneens tot nuttige resultaten kunnen leiden. Maar zoals met zovele zaken: wie durft de kat de bel aan te binden?

Samenvatting en conclusies

Na een actualisering van de in de studie M 11 beschreven situatie in de verschillende landen waarin experimenten ten aanzien van het gebruik van glasvezelkabel in lokale telecommunicatienetten, is het probleem van de lokale telecommunicatienetten in een breder verband geplaatst. Experimenten met behulp van coaxiale kabels op diverse plaatsen overwogen met hetzelfde oogmerk als waarvoor de glasvezelprojecten zijn opgezet, worden in

de beschouwingen betrokken. De basis van alle projecten is duidelijk de toepassing van de nieuwste technologische ontwikkelingen (microprocessors, geïntegreerde circuits, glasvezel, etc.) om de overdracht van grote hoeveelheden informatie ook in het lokale netvlak mogelijk te maken teneinde de burgers al of niet op aanvraag toegang te verlenen tot velerlei bronnen van informatie van gevarieerde samenstelling. Zodoende wordt de informatiemaatschappij een realiteit voor iedere staatsburger.

Geconstateerd wordt dat er een grote discrepantie bestaat tussen het technisch mogelijke en het maatschappelijk gewenste en geaccepteerde, althans voor de gezinshuishoudingen. Dit heeft tot gevolg dat tal van nieuwe diensten niet die vlucht nemen die men van de zijde der exploitanten ervan verwachtte.

Gepleit wordt voor een interdisciplinaire aanpak om de kloof tussen het technisch kunnen en het maatschappelijk willen te bestuderen en te overbruggen.

Deze discrepantie of de kloof is er naast de economische recessie met de daardoor veroorzaakte bezuinigingen, naar alle waarschijnlijkheid de oorzaak van dat de oorspronkelijk met veel publiciteit omgeven experimenten en projecten in omvang zijn of worden gereduceerd en er een vrijwel geheel stilzwijgen is ingetreden, enkele uitzonderingen daargelaten.

NOTEN

1. Dipl. Kfm. Joachim Sinn, *Stand der Pilotprojekte*, München, Münchner Kreis, 1981, p. 1-80.

LITERATUUR

- J.L. Borderwijk en B. van Kaam, *Allokutie*, Baarn, Bosch en Keuning, 1982, p. 1-104.
Volker Gehrling, *Internationaler Vergleich der Telekommunikationsentwicklung*, München, Münchner Kreis, 1981, p. 1-59.
W. Kaiser, H. Marko en E. Witte, *Two-way Cable Television*, Berlin, Heidelberg, New York, Springer Verlag, 1977, p. 1-292.
W. Kaiser, *Elektronische Textkommunikation*, Berlin, Heidelberg, New York, Springer Verlag, 1978, p. 1-490.
Dipl. Kfm. Joachim Sinn, *Stand der Pilotprojekte*, München, Münchner Kreis, 1981, p. 1-80.
E. Witte, *Telekommunikation für den Menschen*, Berlin, Heidelberg, New York, Springer Verlag, 1980, p. 1-335.
E. Witte, *Ziele Deutscher Medienpolitik*, München, Wien, Oldenbourg Verlag, 1982, p. 104.

De redactie van het tijdschrift "Massa-communicatie" heeft mij gevraagd commentaar te geven op het artikel van de hand van dr. ir. A.P. Bolle, getiteld: "Het gebruik van de glasvezelkabel in lokale telecommunicatienetten", en daarbij tevens de door dr. Bolle, onder vrijwel gelijke titel, geschreven WRR-voorstudie MI-1-1982 te betrekken.

Het artikel in kwestie verwijst naar de "voorstudie" die in dec. 1981 werd afgesloten en is daarvan niet alleen een compacte weergave, maar geeft ook een actualisering die geziende ontwikkelingen op het vakgebied van de glasvezeltechnologie broodnodig is. Niet, zoals men misschien zou verwachten, om de snelle opmars van de glasvezel te benadrukken, maar veel eerder om te waarschuwen dat nog een groot aantal vraagstukken zal moeten worden opgelost aler de glasvezel alleenheerser zal zijn in de lokale telecommunicatienetten. De potentie van de glasvezel is nog steeds groot, de toekomst van de glasvezel blijft veelbelovend, maar over de tijdschaal valt nog niet veel definitiefs te melden. Artikel en voorstudie geven te zamen een helder beeld van deze problematiek. De situatie in het buitenland, vooral Japan, is accuraat en met groot inzicht in de verhoudingen beschreven. De auteur schroomt niet hier en daar een duidelijke eigen mening te geven, maar overschrijdt daarbij niet de grenzen van de objectiviteit. Voor de Nederlandse "decision makers" ligt hier zeer belangwekkend materiaal. Na dit compliment te hebben gemaakt zou ik terecht het commentaar kunnen beëindigen. Ik vind het onderwerp echter te interessant en de gelegenheid te gunstig om er geen gebruik van te maken voor het voeren van een korte discussie in de vorm van enkele kanttekeningen.

De term "informatica"

In zijn voorstudie zegt dr. Bolle op pag. 11:

"Men is het er in het algemeen over eens dat informatica betrekking heeft op het kunnen beschikken over informatie, het verwerken van informatie en het transporteren van informatie" en zoekt dan wat voorbeelden in de TV-omroep. Ik krijg de indruk dat de auteur de term informatica hier gebruikt in de zin van "informatisering". Dat zou best kunnen, ware het niet dat in de op 6 september 1982 aangeboden regeringsnota "Onderwijs en Informatietechnologie" op pag. 9 wordt vermeld: "De naam *informatica* werd in 1964 gelanceerd door prof. Zoutendijk als samentrekking van informatie-mathematica. Informatica betreft de theoretische en praktische aspecten van het door middel van *computersystemen* verwerken, gebruiken en opslaan van informatie, die is "verpakt" in elektronische signalen". (cursivering is van mij). TV-omroep valt m.i. nauwelijks onder deze definitie te brengen. De term "informatica" wordt specifiek in ons land nogal mathematisch geladen en dat kan tot grote misverstanden leiden. Terloops zij opgemerkt dat met de in de regeringsnota gegeven definitie van "informatietechnologie" de inhoud van de nota nauwelijks meer onder de titel valt. In de thans alom plaatsvindende ontmoeting van de telecommunicatie- en computerwereld is het van groot belang dat we dezelfde termen voor dezelfde concepten hanteren. Overigens bezigt dr. Bolle in het artikel de term informatica niet meer.

Exploitatie door PTT

Op pag. 8 van de voorstudie zegt dr. Bolle:

"In Nederland bestaat een unieke situatie. Bij een eventuele integratie van alle bekende en te verwachten diensten, is het welhaast ondenkbaar dat er verschillende exploitanten voor de verschillende diensten zouden zijn. Alles wijst dan in de richting van één exploitant (PTT?). Dit heeft juridische consequenties. Immers het eigendom en de exploitatie van de huidige kabel-TV-netten is in handen van anderen dan PTT via een stelsel van machtigingen, afgezien dan van door de CASEMA, een dochter van de NOZEMA (PTT + federatie van Omroepverenigingen), geëxploiteerde netten". Ik denk dat we verstandig doen door onderscheid te maken tussen technische exploitatie en diensten-exploitatie. Bij de telefonienetten als wereldwijd systeem voor conversatiedoelinden is die splitsing tussen technische- en dienstenexploitatie wel denkbaar maar niet zeer voor de hand liggend. Bij toekomstige brede band kabelnetten van plaatselijke aard lijkt het mij echter goed denkbaar dat de exploitatie van bijvoorbeeld een kabelkrantkanaal of een videotheekkanaal enz. enz. geheel gescheiden blijft van het technisch beheer van de kabelinfrastructuur. Het bekende Britse kabelrapport van de commissie Hunt (Report of the inquiry into cable expansion and broadcasting policy, Oct. 1982) gaat zelfs nog verder en onderscheidt vier functies: cable provider, cable operator, program provider en program maker. Ik denk dat we ook in ons land eens in die richting zullen moeten gaan denken.

Overdrachtscapaciteit van glasvezel en het toekomstige telefoonnet

Glasvezel bezit, zo stelt dr. Bolle terecht, een grote overdrachtscapaciteit. Toch bestaat over de interpretatie van dit begrip nog wel eens misverstand bij het vergelijken met de mogelijkheden van de coaxiale kabel. Het interessante van de glasvezelverbinding is dat het daarmee mogelijk en zinvol is een in technische zin geïnte-

greerd kabelnet te bouwen. Deze eigenschap van glasvezelverbindingen berust niet op de vaak ten onrechte benadrukte breedbandigheid. Weliswaar is de vezel zelf zeer breedbandig, maar de thans beschikbare optische zenders (lasers en light emitting diodes) zijn nog zo "gebrekkig" dat het uiterst kostbaar zou zijn om te trachten 30 of meer televisieprogramma's in analoge signaalpresentatie per woning aan te voeren zoals dat wel tegen redelijke kosten gelukt bij de modernste mini-sterneten, uitgerust met coaxiale kabel.

De grote kracht van de glasvezel is gelegen in zijn uiterst geringe afmetingen en geringe lichtverzwakking, waardoor het naar alle waarschijnlijkheid mogelijk wordt de woningen over lengtes tot 5 km individuele televisieaansluiting(en) te geven op een plaatselijke centrale, evenals dat tot nu toe voor telefonie gebruikelijk is. Per aansluiting kan daarbij één televisieprogramma (of equivalent) worden aangevoerd, met afstandbestelling vanuit de woning. Zoiets lukt niet bij toepassing van coaxiale kabel. Indien we een dergelijk "langarmig sternet" met coaxiale kabel zouden willen realiseren zou de ondergrond in de omgeving van de centrale verstopt raken door de grote hoeveelheid relatief dikke coax-kabel.

Een televisieglasnet kan dus dezelfde configuratie krijgen als het telefoonnet. Door verschillende "kleuren" licht in een glasvezel toe te passen, kan men meerdere heen- en/of terugverbindingen per glasvezel realiseren en kan men naast allocutie-conversatiediensten ook consultatie- en registratiediensten over hetzelfde kabelnet realiseren. De uit technisch gezichtspunt logische eindtoestand lijkt dus duidelijk gebaseerd te zijn op het langarmig sternet, waarbij in de centrale alle mogelijke selectie- en routeringshandelingen kunnen worden ondergebracht. Maar zullen we, gezien de huidige technische en organisatorische verdeeldheid van telefoon- en televisienetten deze eindtoestand ooit berei-

ken? Ik vrees van niet, tenzij de overheid spoedig een krachtig voornemen kenbaar maakt ten gunste van een geïntegreerde aanpak van lokale kabelnetten. Thans zijn op beide netgebieden, geheel onafhankelijk van elkaar, moderniseringsstudies gaande. De telefoonnetten zullen naar alle waarschijnlijkheid in de komende decennia gedigitaliseerd worden, onder gebruikmaking van de bestaande stedelijke kopernetten, waardoor ook snel datatransport (64 kb/sec.) mogelijk wordt van abonnee tot abonnee en dat op den duur wereldwijd.

Bij de kabeltelevisie concentreren zich de gedachten op het ombouwen van de netten tot *beste*netten, waarvoor een aantal verschillende oplossingen bestaan. De beste oplossing lijkt een sternet dat echter bij gebruik van de reeds aanwezige coaxiale kabeltjes noodgedwongen kortarmig zal moeten worden.

Beide netten – telefoon- en kabeltele-

visienetten – zullen dan in een soort competitie (audio)grafische consultatie- en registratiediensten kunnen leveren. Hier en daar zal dan langzamerhand glasvezel kunnen worden ingezet; bij telefonie op de lange afstand en bij televisie voor de programma-aanvoer naar de sterpunten. Het ècht geïntegreerde glasvezelnet is dan ook niet te verwachten voor 1990.

Gesprekskring en Multidisciplinair Instituut

Wat dr. Bolle hierover schrijft is mij uit het hart gegrepen. Gelukkig kan ik melden dat er sinds kort in Nederland een gesprekskring is gevormd onder auspiciën van de Ned. Mij. voor Nijverheid en Handel, de Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen en het Kon. Instituut van Ingenieurs. Deze kring is bekend onder de naam: *Mens en Informatie*.*

* Een verslag van het eerste congres van de gesprekskring is aan te vragen bij het secretariaat van Mens en Informatie, Postbus 205, 2000 AE Haarlem.

Op 1 mei 1980 is de Wet openbaarheid van bestuur (WOB) van kracht geworden. Daarmee is voor het eerst een afzonderlijke wet aan deze materie gewijd. Bij onze bespreking van het geldende openbaarheidsregime zal deze wet dan ook centraal in de aandacht staan. Alvorens op deze wet in te gaan zullen we enkele achtergronden en uitgangspunten van het openbaarheidsbeginsel belichten. Tenslotte zullen wij het in de wet neergelegde rechtsregime nader verduidelijken met behulp van andere (uitvoerings)regelingen en uitspraken van de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State.

1. Achtergronden en uitgangspunten

De heersende idee m.b.t. de informatieplicht van de overheid is na de tweede wereldoorlog in 1946 door de Commissie Van Heuven Goedhart geformuleerd. De gewenste aard van de overheidsvoorlichting was er één die zich beperkte tot openbaarmaking, verklaring en toelichting van het beleid. Deze idee steunde op het verlangen een zo groot mogelijke objectiviteit te betrachten in de voorlichting en was een reactie op de propaganda die door de bezetters was gevoerd.¹⁾ De opvattingen van de Commissie Heroriëntatie Overheidsvoorlichting (=Commissie Biesheuvel, 1970) en die van de wetgever, die blijken uit de toelichtende stukken op de WOB, sluiten hierbij aan.²⁾

De overheersing van de door de Commissie Van Heuven Goedhart geformuleerde opvatting m.b.t. de gewenste aard van overheidsvoorlichting moge dan vanuit historisch perspectief verklaarbaar zijn, vanuit meerdere gezichtspunten kan men zich afvragen of deze opvatting acceptabel is. Zo merkt Van Gunsteren op dat openbaarheid niet slechts is het louter zichtbaar maken van iets dat er al was. Bij de door hem bestreden opvatting

gaat men uit van de misvatting dat feiten al dan niet bestaan en men gedachten of gevoelens al dan niet heeft. Dit, terwijl feiten, gedachten en gevoelens in sociale interactie geproduceerd worden. Voorts worden deze feiten en gedachten niet uitsluitend in het individu, maar in meerdere konteksten geproduceerd, die op hun beurt die feiten etc. mede constitueren.³⁾ Hier-van uitgaande is een transformatie van het geopenbaarde in het proces van openbaar maken een normaal verschijnsel.⁴⁾ Alsdan is een strikte scheiding tussen het beleid en het openbaar maken ervan niet mogelijk. Het beleid in beeld brengen is een onderdeel van de beleidsvoering zelf en ontkomt derhalve niet aan subjectiviteit. Behalve vanuit de logische optiek was ook de veranderde staatkundige praktijk een indicatie voor de onvolledigheid van de opvattingen van de Commissie Van Heuven Goedhart. Zo is een ontwikkeling van het parlementaire stelsel ten nadele van de openbaarheid de verminderde controlemogelijkheid van het parlement door de toegenomen delegatie en overdracht van bevoegdheden aan supra-nationale organisaties. Voorts was er de ontwikkeling van een vergroting van de spanning tussen ministeriële verantwoordelijkheid en toegenomen macht en zelfstandigheid van het ambtenarenapparaat. Tenslotte waren er de ontwikkelingen van de massamedia die de mogelijkheden tot rechtstreeks contact tussen burger en bestuur vergrootten. Voornoemde, door Cramer⁵⁾ onderscheiden ontwikkelingen, maakten dat overheidsvoorlichting niet slechts kan volstaan met enkel verklaring en toelichting. Het klassieke openbaarheidsprocedé middels het parlementaire debat met overheidsvoorlichting als aanvulling, was in de ogen van de Commissie Biesheuvel in de veranderde staatkundige praktijk niet langer toereikend. Het kernbegrip van over-

heidsvoorlichting moest volgens deze commissie nu zijn: *openbaarmaking, met verklaring en voorlichting als complement.*⁶⁾

Het beoordelingscriterium bij de geconstateerde ontoereikendheid van de klassieke opvatting over overheidsvoorlichting moet hoofdzakelijk gezocht worden in de verandering van opvatting over het wenselijke democratische gehalte van ons staatsbestel.

De klassieke, door Dahl geformuleerde opvatting over democratie gaat uit van een beperkte mate van participatie van burgers. De toegang tot politieke ambten en posities met politieke invloed staat weliswaar voor iedereen open, maar de gewenste stabiliteit in het systeem en de bescherming van burgerlijke vrijheden alsmede de gering geachte bereidheid en mogelijkheid van de kiezers tot politieke participatie benadrukken de rol van politieke elites.⁷⁾ Aan de openheid en openbaarheid worden geen andere eisen gesteld dan dat alle burgers over gelijke informatie over politieke alternatieven dienen te beschikken en dat de concurrerende politieke elites over gelijke mogelijkheden van informatievervalsing beschikken.⁸⁾ De idee der participatiedemocratie gaat uit van de wenselijkheid van een verdergaande participatie van burgers in politieke besluitvorming dan de voornoemde opvatting. Het gaat dan om deelname aan de voorbereiding, vaststelling en/of uitvoering van het overheidsbeleid.⁹⁾ Politieke participatie wordt in deze opvatting beschouwd zowel als een essentieel onderdeel van menselijke ontplooiing als het beste middel dat burgers garandeert dat hun belangen worden verdedigd en behartigd.¹⁰⁾ De legitimatie van het overheidsbeleid wordt in deze opvatting door de graad van participatie bepaald.

De laatste decennia geven een toename van politieke participatie te zien, waarschijnlijk zowel vanwege de bijzondere aandacht voor de norm van

politieke participatie als vanwege de grotere beschikbaarheid van middelen t.b.v. participatie, zoals scholing, vrije tijd e.d.¹¹⁾ De participatie beweegt zich niet langer uitsluitend langs representatieve weg, maar manifesteert zich in allerlei gedaanten en richt zich op alle elementen van de overheidsbewindvoering. In het verlengde van deze ontwikkeling is er de beweging om openheid en openbaarheid niet langer te beperken tot de besluitvorming in volksvertegenwoordigende lichamen, maar uit te breiden tot het gehele overheidsgebeuren als voorwaarde voor andere vormen van politieke participatie.

De aandacht voor de norm van politieke participatie vindt een logisch uitvloeisel in de aandacht voor het recht op openbaarheid. Steenbeek formuleert de grondslag van het tegenwoordige openbaarheidsbeginsel als volgt: "Voor het tegenwoordige zie ik openbaarheid van bestuur als een principiële eis van democratisch besturen, omdat zij een onontbeerlijk middel is om de volksinvloed . . . op het overheidsbesturen te verzekeren".¹²⁾

In de verschillende functies die hij aan het openbaarheidsbeginsel toekent komt de relatie met het democratiebegrip terug. Hij onderscheidt onder meer de volgende functies:

- openbaarheid als voorwaarde voor de noodzakelijke en gewenste invloed op het overheidsbestuur;
- openbaarheid als politiek grondrecht tot participatie in het staatsgebeuren.

Tegen de achtergrond van de inhoud van het overheidsbeleid en de wijze waarop dat tot stand komt, heeft het openbaarheidsbeginsel eveneens een aantal herkenbare functies, die aan betekenis winnen. Het zijn:

- openbaarheid als instrument van het overheidsbeleid ten dienste van een *bepaald* beleid (instrumentele benadering);
- openbaarheid als middel ter verbetering van de procedurele legitimatie van de uitvoering, welke vanwege de terugtred van de wetgever steeds

meer de normstelling bepaalt. Uit het voorgaande moge duidelijk geworden zijn dat het denken over openbaarheid de laatste decennia nieuwe impulsen heeft gekregen onder invloed van een versterkte behoefte aan politieke participatie, maar ook vanwege de veranderde wijze van overheidsbewindvoering. In art. 1 lid 1 WOB vinden we het nu geldende uitgangspunt van de wetgever terug, nl. dat van een *recht op informatie*.

2. Korte samenvatting van de inhoud van de wet

In deze uit tien wetsartikelen bestaande wet worden een passieve en actieve informatieplicht onderscheiden. Onder de passieve informatieplicht van een overheidsorgaan wordt verstaan het verschaffen van informatie op verzoek (art. 1). De actieve informatieplicht houdt in het uit eigen beweging verschaffen van informatie door het overheidsorgaan (art. 2). De artikelen 3 en 9 zijn een verbijzondering van art. 2. Artikel 3 legt de openbaarmaking vast van adviezen van niet-ambtelijke adviescommissies en artikel 9 regelt hetzelfde m.b.t. de adviezen van de Raad van State. In beide gevallen is de minister "wie het rechtstreeks aangaat" verantwoordelijk voor de openbaarmaking. Artikel 6 bevat een complement op artikel 3 voor de adviezen welke door niet-ambtelijke adviescommissies aan provincie- en gemeentebesturen worden uitgebracht.

De uitzonderingsgronden op de in de artt. 1 t/m 3 geregelde passieve resp. actieve informatieplicht zijn geregeld in artikel 4. De leden a t/m c bevatten absolute gronden, zoals gevaren voor de veiligheid van de staat en de eenheid van de Kroon en de leden d t/m i bevatten relatieve gronden, zoals economische en financiële belangen van de staat, de opsporing en vervolging van strafbare feiten en het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer en de bescherming van medische en psychologische onder-

zoeksresultaten. Art. 4 i fungeert als caoutchouc-artikel en luidt:

"het voorkomen van onevenredige bevoordeling of benadeling van bij de aangelegenheid betrokken natuurlijke personen of rechtspersonen dan wel van derden".

Behalve de in artikel 4 genoemde uitzonderingsgronden, gelden voor de passieve informatieplicht nog de uitzonderingsgronden genoemd in art. 1 lid 2. Deze bepaling luidt:

"Een verzoek om informatie, vervat in documenten die zijn opgesteld ten behoeve van intern beraad, wordt ingewilligd behoudens voor zover het betrekking heeft op:

a) gegevens, die nog in bewerking zijn of die, hoewel gereed, op zichzelf een onvolledig en daardoor vertekend beeld zouden geven;

b) persoonlijke beleidsopvattingen van bewindslieden, bestuurders of ambtenaren. Over de in deze documenten vervatte feitelijke gegevens over de aangelegenheid, waarop het verzoek betrekking heeft, uit die gegevens afgeleide prognoses en beleidsalternatieven, wordt wel informatie verstrekt".

3. Het voorlichtingsbeleid in de wet (actieve informatieplicht)

De belangrijkste bepaling over dit onderwerp in de WOB is art. 2. Deze bepaling formuleert als het te hanteren criterium bij het uit eigen beweging verschaffen van informatie over het beleid: een goede en democratische bestuursvoering. Artikel 2 is in de Memorie van Antwoord bij deze wet betiteld als een richtinggevende intentieverklaring. Er bestaat geen sanctie op niet-naleving van dit artikel door een overheidsorgaan. Daarenboven zijn de ruim geformuleerde uitzonderingsgronden, genoemd in artikel 4, van toepassing. Dit houdt in dat de overheidsorganen vrijwel ongecontroleerd de inhoud van het voorlichtingsbeleid kunnen bepalen aan de hand van de beide laatstgenoemde vage bepalingen. Het samenstel van deze bepalingen.

gen biedt niet het perspectief dat deze wet een betekende bijdrage aan een actiever informatiebeleid zal leveren.

Dit beeld wordt bevestigd in conclusies van de evaluatiecommissie WOB, die stelt dat een passieve opstelling bij de regeling van de actieve openbaarheid overheerst.¹⁴⁾ Men zal hier moeten vertrouwen op de politieke controle van de volksvertegenwoordigende lichamen. Art. 5 stimuleert de aandacht van het parlement voor deze materie door een regelmatige evaluatie naar de werking van deze wet te verlangen. Het staat Provinciale Staten en gemeenteraden vrij een zelfde bepaling in hun openbaarheidsverordening op te nemen.

Voor een invulling van de in art. 2 verwoorde verplichting kunnen bijzondere wetten als inspiratiebron dienen. Bij andere wettelijke regelingen blijken overheidsbepalingen meestal betrekking te hebben op actieve openbaarheid. Vooral bij de in bijzondere wetten neergelegde planprocedures is een zekere eenheid te constateren op dit punt. In o.a. de Wet Ruimtelijke Ordening, artt. 4 en 5 Wet Bejaardenoorden en de artt. 80 en 84 Onteigeningswet is de bepaling opgenomen dat zowel vóórdat het basisbesluit door het bevoegde orgaan wordt genomen als erna, gedurende een bepaalde termijn tervisielegging is vereist. Tevens bestaat de verplichting dat een dergelijke tervisielegging bekend gemaakt wordt in een plaatselijk nieuws- of advertentieblad. Art. 12 Waterstaatswet kent een vrijwel gelijke bepaling, zij het dat krachtens die wet tervisielegging alleen verplicht is vóórdat het besluit genomen wordt en dat aan direct belanghebbenden rechtstreeks en niet alleen via de nieuwsbladen mededeling moet worden gedaan.

Een uitgebreide regeling van de openbaarheid van provincie- en gemeentebegrotingen is te vinden in art. 122 Provinciewet en art. 238 Gemeentewet. Behalve een verplichte tervisielegging voorafgaand aan de behandeling van de begroting en een publika-

tieplicht hiervan, is in deze openbaarheidsbepalingen ook de verplichting opgenomen dat de begrotingsstukken tegen kostprijs ter beschikking worden gesteld en dat de begroting van een toelichting en van bescheiden wordt voorzien.

Tenslotte onderscheid ik hier een openbaarheidsbepaling die een *actieve openbaarheid* van het tot beslissing bevoegde orgaan vereist jegens belanghebbenden. Zo bepaalt art. 55 bis van de Wet op het Lager Onderwijs dat, wanneer de gemeenteraad het daar genoemde besluit neemt, dit aan de besturen van de in de gemeente gevestigde bijzondere lagere scholen, alsmede aan de inspectie moet worden gezonden. Een gelijksoortige bepaling staat in art. 8 lid 2 Monumentenwet. Daar gaat het erom dat het voornemen van de minister om een pand op de monumentenlijst te plaatsen, aan eigenaren en zakelijk gerechtigden bekend moet worden gemaakt.

De hier genoemde categorieën van bepalingen geven aan dat vormen van actieve openbaarheid reeds aanwezig zijn.¹⁵⁾ Uit voornoemde bepalingen kunnen wellicht algemene regels worden afgeleid ter invulling van de actieve informatieplicht.

Voor wat betreft de verhouding van de WOB versus bijzondere wettelijke bepalingen heeft de parlementaire behandeling duidelijkheid gebracht. Alle bestaande wettelijke bepalingen m.b.t. dit onderwerp blijven geldig, ook al kennen zij een minder vergaand openbaarheidsregime. De Kamer nam een motie aan waarin de regering werd uitgenodigd na te gaan welke wetten en AMvB's wijziging behoeft teneinde in overeenstemming te zijn met de WOB. Uitvoering van de motie zal voor de actieve informatieplicht niet steeds positieve gevolgen hebben.

Een andere vraag m.b.t. de actieve informatieplicht is of art. 2 WOB enige belemmering inhoudt voor een regeling die alle documenten openbaar wenst te maken. Indien dit mogelijk zou zijn, zouden bestuursorganen

geen rekening behoeven te houden met de betrokken ambtenaren, die zich zouden kunnen beroepen op het eerder vermelde art. 1 lid 2 WOB. Op basis van artikel 2 kan dan meer geopenbaard worden dan op basis van art. 1 lid 2. De wetsgeschiedenis wijst niet in die richting. Door middel van een amendement is het huidige art. 1 lid 2 in de WOB opgenomen in plaats van een bepaling die overeenkomstig art. 2 een verzoek om informatie afhankelijk stelde van het criterium "goede en democratische bestuursvoering". Het huidige art. 1 lid 2 werd echter geacht een beperktere i.p.v. een ruimere uitzonderingsgrond te zijn en is daarom in de wet opgenomen. In de bestuurspraktijk zou een ruime uitleg van art. 2 problemen kunnen opleveren indien een ambtenaar op basis van de gronden, genoemd in art. 1 lid 2, dit niet wenst. Verschillende oplossingen zijn mogelijk. Zo zou het bestuursorgaan zich van te voren van de instemming van de betrokken ambtenaar kunnen verzekeren en b.v. vaststellen dat adviezen met een bepaalde status (b.v. adviezen van hoofden van dienst) in de openbaarheid worden gebracht. Op dit laatste kan dan door de betrokken ambtenaren worden geanticipeerd.

4. Informatie op verzoek (passieve informatieplicht)

De WOB is voor de passieve informatieplicht van meer betekenis dan voor de actieve. Het bestaan van een wettelijke regeling bleek voor de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State beslissend te zijn voor de vraag of een weigering op een verzoek om informatie aangemerkt moet worden als een beschikking c.q. een feitelijke handeling. De Afdeling acht het eerste het geval en verklaart zich in beginsel ontvankelijk tegen dergelijke weigeringen.¹⁶⁾ De komst van deze wet heeft hier eveneens de komst van een rechtsgang tot gevolg. De vele vage termen en uitzonderingsgronden krijgen zo een nadere omlijning. Op enkele

le uitspraken gaan wij hier nader in.

4.1. Documenten die zijn opgesteld ten behoeve van intern beraad (art. 1 lid 2 WOB)

Een ruime uitleg van deze zinsnede in de uitzonderingsgrond treffen wij aan in een uitspraak van de Voorzitter. Het FNV had de staatssecretaris van Onderwijs op basis van de WOB verzocht om de letterlijke tekst te verstrekken van een stuk onder de titel: "Voorontwerp van Wet op de Onderwijsverzorging". Dit stuk was aan enkele organisaties en instellingen toegezonden. De Voorzitter overweegt onder meer ". . . dat nu het verzoek om informatie, naar verweerder onweersproken heeft gesteld, betrekking heeft op een document dat is opgesteld t.b.v. beraad binnen de overheid, de enkele omstandigheid dat verweerder dit document tevoren aan enkele niet-overheidsinstellingen heeft toegezonden met het verzoek om voorlopig commentaar daarop, er niet toe kan leiden dat dit stuk reeds daarom niet meer kan worden aangemerkt als een stuk opgesteld ten behoeve van intern beraad".¹⁷⁾

Het gevaar dreigt dat bestuursorganen na deze uitspraak langs de door de staatssecretaris gevolgde weg medestanders werven en de stukken bestempelen als documenten bestemd ten behoeve van intern beraad.¹⁸⁾ De vraag is wat moet worden verstaan onder deze documenten. Deze uitspraak maakt duidelijk dat niet bepalend is de vraag aan wie de documenten worden toegezonden. Het criterium dat alleen volledig afgeronde beleidsoordelen niet als zulke documenten zijn aan te merken, lijkt niet juist, gelet op het feit dat in toenemende mate voorlopige en onvolledige beleidsvoornemens openbaar worden gemaakt in voorontwerpen, discussiestukken e.d.¹⁹⁾ en het gevolg dat de betekenis van de WOB daardoor minimaal wordt.²⁰⁾ Ook het uitgangspunt dat de opstellers van een stuk zelf bepalen of een stuk voor intern beraad bestemd is, kan niet be-

vredigen.²¹⁾ Een latere uitspraak gaat hierop in.²²⁾

Het ging om de notulen van een door GS ingestelde werkgroep. Deze bestond uit wethouders en raadsleden, die op persoonlijke titel moesten adviseren over een gemeentelijke herindelings, waarbij hun gemeenten betrokken waren. In het verlonge van de eerder genoemde uitspraak treffen wij de volgende overweging aan:

"Dat verweerders deze stukken tevens hebben toegezonden aan de betrokken gemeentebesturen met het verzoek om voorlopig commentaar daarop, kan er naar het oordeel van de Afdeling niet toe leiden dat deze stukken om die reden niet meer kunnen worden aangemerkt als stukken bestemd voor intern beraad".

Hieraan vooraf gaat de overweging: "De Afdeling is gelet op de stukken en het verhandelde ter zitting van oordeel dat de onderhavige notulen zijn opgesteld ten behoeve van intern beraad binnen de overheid".

We zien hier dat de Afdeling zelf een inhoudelijk oordeel velt over de vraag of de geweigerde documenten als een stuk bestemd voor intern beraad zijn aan te merken. Een dergelijke overweging treffen wij ook aan in een uitspraak waar de Afdeling zich uitsprak over de inhoud van de term persoonlijke beleidsopvattingen (art. 1 lid 2 b).²³⁾

4.2 *Persoonlijke beleidsopvattingen (art. 1 lid 2 b)*

In voornoemde uitspraak ging het om een verzoek van de Stichting Natuur en Milieu om inzage in de volledige nota plus bijlagen welke betrekking had op de inpoldering van de Markerwaard. Ten aanzien van de inhoud van de term persoonlijke beleidsopvatting wordt overwogen:

"... dat persoonlijke beleidsopvattingen geen opvattingen behoeven te zijn van één persoon, zodat ook de in één nota vervatte meningen van verschillende ambtenaren onder de begripsbepaling van voormeld artikel

vallen..."

Het is geen restrictieve uitleg van deze uitzonderingsgrond. Vervolgens overweegt de Afdeling op dezelfde wijze als in de voorgaande uitspraak:

"Na kennisgenomen te hebben van de inhoud van bijlage 3, is de Afdeling van oordeel... dat het betrokken plan van zodanige aard is, dat openbaarmaking ervan op zichzelf een onvolledig en daardoor vertekend beeld zou geven..."

Een gelijksoortige overweging treffen wij aan bij de uitzonderingsgrond genoemd onder art. 1 lid 2a (gegevens die nog in bewerking zijn).²⁴⁾

De algemene lijn die in voornoemde uitspraken is te onderkennen m.b.t. de uitzonderingsgronden genoemd in art. 1 lid 2 is, dat de Afdeling zich zelfstandig een oordeel vormt over de aanwezigheid van deze gronden. Dit is te beschouwen als een waarborg. De uitleg die aan de verschillende zinsneden wordt gegeven, is echter niet de meest restrictieve.

4.3 *Artikel 4 i*

Ten behoeve van een indruk omtrent de wijze waarop de Afdeling de vage uitzonderingsgronden van de WOB nader preciseert, is ook een bespreking gewenst van de uitspraken die betrekking hebben op art. 4 i van de WOB. Dit, omdat de redactie van deze bepaling de mogelijkheid open laat een verzoek om informatie af te wijzen zonder dat dit strekt ter bescherming van een zwaarwegend belang.²⁵⁾ Die kant dreigt het uit te gaan in de hierna volgende uitspraak:

Eiser eist informatie bij B en W op t.b.v. haar bewijsvoering in een civiele procedure tegen de gemeente. Ten aanzien van artikel 4 i lezen wij dan de volgende overweging van de Voorzitter: "Daarenboven zou het verstrekken van de gevraagde informatie naar Wij voorshands menen onevenredige bevoordeling van verzoekster betekenen, hetgeen zich naar Onze aanvan-

kelijke mening niet verdraagt met het bepaalde in art. 4 eerste lid aanhef en onder i WOB".²⁶⁾

In dezelfde lijn ligt een uitspraak van deze Voorzitter m.b.t. een afwijzing van het verzoek van NRC-Handelsblad om inzage te krijgen in de politieke testamenten van de aftredende ministers.²⁷⁾ Het belang van de kabinetsformateur woog zwaarder en hield in, dat bij openbaarmaking de verschillende belangengroepen op basis van deze stukken zouden kunnen trachten druk uit te oefenen op de formatie waardoor de pogingen van de informateurs om tot een nieuw kabinet te komen zouden worden bemoeilijkt.

Beide voornoemde uitspraken hebben gemeenschappelijk, dat zij niet uitgaan van het primaat van het belang van de openbaarheid en ook uitzonderingen toestaan indien het door de uitzonderingsgrond van art. 4 i beschermde belang niet evident zwaarder weegt.

Anders ligt het bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State o.a. in een uitspraak als vervolg op de hier laatstgenoemde van de Voorzitter.²⁸⁾ Zij overweegt o.a.:

"Daarbij neemt de Afdeling allereerst in aanmerking dat van een onevenredige benadeling van de kabinetsformatie ten gevolge van de openbaarmaking van de gegevens sprake zou moeten zijn, aan welke benadeling voorts meer gewicht zou moeten worden toegekend dan aan het belang dat met het verstrekken van informatie is toegekend".

Aan twee in de wet genoemde eisen wordt hier expliciet getoetst voor een geslaagd beroep op art. 4 i:

- een onevenredige benadeling;
- en een alsdan zwaarder wegend

belang dan dat van openbaarheid.

In dezelfde lijn ligt een uitspraak van de Afdeling m.b.t. openbaarmaking van ministeriële richtlijnen met indicatieve waarde, in het bijzonder de normen die gehanteerd worden bij de afdoening van verzoeken om kwijtschelding van belastingschulden. De minister beriep zich onder meer op art. 4 i omdat openbaarmaking een zwaardere last voor de dienst en langere wachttijden voor andere burgers zou impliceren. De Afdeling oordeelt echter dat de aangevoerde bezwaren in wezen zijn aan te merken als bezwaren die gelden t.a.v. iedere bekendmaking van richtlijnen. Voorts wordt een beroep op art. 4 i verworpen "omdat het tot een juiste uitoefening van de aan de directeurs opgedragen bevoegdheden moet worden gerekend om onevenredige bevoordeling of benadeling van belastingplichtigen te voorkomen".

Aan dezelfde twee eisen wordt hier expliciet getoetst. De wijze van toetsing is zodanig dat art. 4 i niet langer het instrument is voor bestuursorganen waarmee de door de wet geopende poorten voor passieve openbaarheid te allen tijde kunnen worden gesloten.

Uit het voorgaande moge blijken dat het recht op openbaarheid constant in beweging is. De actieve informatieplicht van de overheid zal zich verder kunnen ontwikkelen aan de hand van bepalingen in de bijzondere wetten en onder de voorwaarde van een blijvende aandacht van de politiek controlerende lichamen. De passieve informatieplicht krijgt een nadere invulling door de uitspraken van de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State.

NOTEN

1. H. Schelhaas, *De informatieplicht van de overheid*, Zwolle, 1979, hoofdstuk 2, pp. 33-44.
2. Schelhaas, O.c., p. 79.
3. H. van Gunsteren, Lijkt openbaar maken op het onthullen van schilderijen, in bundel *Openbaarheid*, opstellen aangeboden aan Mr. W. van Ham-Wagner, Deventer, 1981, p. 49.
4. Van Gunsteren, O.c., p. 50.
5. N. Cramer, De commissie-Biesheuvel en de openbaarheid, in bundel *Openbaarheid*, O.c., p. 13.

6. Cramer, O.c., p. 14.
7. Zie b.v. G. Parry, The idea of political participation, in G. Parry (ed.), *Participation in politics*, Manchester, 1972, p. 25; en C. van de Eijk, *Politieke participatie*, Acta Politica, 1975, p. 343.
8. R. Dahl, *A preface to democratic theory*, Chicago, 1956, p. 70.
9. Parry, O.c., p. 5.
10. Parry, O.c., p. 19.
11. M. van Schendelen, *Politieke participatie: een politiek-economische benadering*, Acta Politica, 1973, p. 209.
12. J.G. Steenbeek, *Openbaarheid van bestuur*, Preadvies voor de vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland, Zwolle, 1980, p. 9.
13. Steenbeek, O.c., p. 9.
14. Tweede en derde Interimrapport van de evaluatiecommissie Wet Openbaarheid, Den Haag, 1982.
15. Zie voor een overzicht van bepalingen van actieve informatieplicht in de milieuwetgeving: F. Otten, *Openbaarheid in het milieurecht*, in bundel *Openbaarheid*, p. 157 e.v.
16. Zie Vz ARRS 27-11-1979, AB 1980, 77 en A.A.L. Beers, *De Wet openbaarheid van bestuur en ontvanke-lijkheid van AROB-beroep*, NJB 1980, p. 206.
17. Vz ARRS 23-4-1981, AB 1981, 403.
18. Van Duyne, in zijn noot onder deze uitspraak.
19. Ibidem.
20. J.E. Goldschmidt en W. Witteveen, *Recht op openbaarheid*, NJCM Bulletin, 1982, p. 305.
21. Van Duyne, O.c.
22. ARRS 10-11-1981, AB 1982, 69.
23. ARRS 9-6-1981, AB 1981, 431.
24. ARRS 13-4-1982, AB 1982, 406.
25. Evenzo: A.A.L. Beers, *Civiel bewijs en openbaarheid van bestuur*, NJB 1982, p. 991 e.v.
26. Vz ARRS 3-12-1981, AB 1982, 145.
27. Vz ARRS 11-9-1981, AB 1982, 126.
28. ARRS 27-7-1982, Gemeentestem 1982, no. 6727, p. 321 e.v. met noot van J.M. Kan.
29. ARRS 10-5-1982, AB 1982, 455.

Objectief versus subjectief meten van agressie in televisieprogramma's

Inleiding

Begin december 1982 promoveerde Van der Voort op een onderzoek naar de waarneming en beleving van televisiegeweld door kinderen. Er zijn vooral twee aspecten die het proefschrift voor een geïnteresseerde lezer aantrekkelijk maken. Dat is allereerst de stijl waarin het geschreven is. Van der Voort heeft zoveel mogelijk vakjargon vermeden en getracht zijn verhaal in begrijpelijk Nederlands te brengen. Daarbij baseert hij zich op een geweldige hoeveelheid literatuur. Hij geeft daarmee een goed beeld van de stand van zaken op het gebied van het televisieonderzoek.

Centraal in zijn proefschrift staat een al oude discussie, namelijk over de voor- en nadelen van subjectieve versus objectieve metingen. Daar wij betrokken zijn bij een internationaal onderzoek, onder leiding van Wiegman, naar de invloed van TV op agressief en pro-sociaal gedrag, spreekt ons dit thema erg aan. Te meer daar Van der Voort expliciet kritiek levert op de wijze van meting in dat internationale onderzoek. Wiegman c.s. meten het agressieve karakter van televisieprogramma's door het aantal agressieve momenten in die programma's door onafhankelijke beoordelaars te laten tellen. Van der Voort meet het agressieve karakter van televisieprogramma's door aan de kijker – in dit geval kinderen – te vragen hoe gewelddadig een programma is. Concreet komt het er op neer dat Van der Voort aan de kinderen vraagt hoe 'agressief' zij Popeye vinden, terwijl Wiegman c.s. tellen hoe vaak Brutus en Popeye elkaar slaan en uitschelden.

Deze discussie is niet nieuw. Van meet af aan lopen de ideeën omtrent de wijze waarop het agressieve karakter van

televisieprogramma's gemeten moet worden, uiteen. Zo wordt door Weiss (citaat uit Murray e.a. 1970, p. 249) gesteld dat 'data concerning the frequency of acts of violence portrayed on television cannot be taken as evidence of the likely effects . . . At the least, what must be known is how children perceive or interpret these acts, e.g. what they mean to the children'. Volgens Murray e.a. (1970) is ook Himmelweit deze mening toegedaan. Himmelweit vond dat volwassenen en kinderen verschillen in wat zij als storend beleven. Het is duidelijk dat een identieke stimulus niet door iedereen op dezelfde manier wordt opgevat. Zo kan het eten van spinazie door Popeye om nog net op tijd op krachten te kunnen komen voor een kleuter een ener-verend moment zijn, terwijl het voor een volwassene amusant is.

De beleving van televisiegeweld kan het beste onderzocht worden door het aan de kinderen zelf te vragen. De vraag die wij hier echter willen stellen is, of daarmee gemeten wordt hoe agressief televisieprogramma's zijn. Met andere woorden, kan je het agressieve karakter van een programma meten door aan kinderen te vragen hoe gewelddadig bijvoorbeeld Popeye is.

Daartoe hebben wij een onderzoek gedaan waarbij aan 167 kinderen een lijst met 28 televisieprogramma's ter beoordeling is voorgelegd.

Door onafhankelijke beoordelaars was geteld hoe vaak er agressieve momenten in deze films voorkomen. De correlatie tussen het oordeel van de kinderen en de beoordelaars zal moeten uitwijzen in hoeverre beide meetmethoden vergelijkbaar zijn.

Voordat daar verslag van gedaan wordt, is ingegaan op wat kinderen onder geweld verstaan. Wij waren niet al-

leen benieuwd in hoeverre de oordelen van de kinderen overeenstemmen met onze eigen tel-scores, maar ook waar die oordelen van de kinderen door beïnvloed worden. Een element dat voortdurend in de discussie over de invloed van televisiegeweld naar voren komt, is het realiteitsgehalte van de agressie. Een vechtpartij in Popeye zou minder 'erg' zijn dan een vechtpartij in een realistische politiserie als Derrick. Wij zullen daarom uitvoerig stil staan bij de vraag in hoeverre cartoons serieus moeten worden genomen en bij de rol die het werkelijkheidsgehalte van films speelt. Niet alleen wordt gekeken naar de realiteitsperceptie, ook de factor angst is in de evaluatie meegenomen.

Wat verstaan kinderen onder 'geweld'

Van der Voort heeft zich allereerst afgevraagd wat voor kinderen van 9 tot 12 'geweld' is. De kinderen uit het onderzoek blijken bij geweld voornamelijk aan fysieke agressie te denken. Gewelddadige programma's zijn volgens de kinderen misdaad-, avonturen- en vechtseries. Nauwelijks gewelddadig zijn volgens de kinderen comedies en tekenfilms.

Een probleem in het onderzoek van Van der Voort is dat zowel de definiëring door de kinderen van geweld als de beoordeling van de individuele televisieprogramma's plaats vinden nadat er al drie andere vragenlijsten zijn afgenomen. Eerst zijn namelijk zowel de voorkeur voor als de waardering van programma's met geweld bepaald. Deze twee vragenlijsten geven fysiek geweld als voorbeeld. Zo wordt er gevraagd naar kidnaphilms, vechtfilms en karatefilms. Verbale agressie komt in deze lijsten nauwelijks voor en het is daarom geenszins uitgesloten dat de kinderen in hun definitie en beoordeling van geweld daardoor zijn beïnvloed.

In hun onderzoek zijn Murray e.a. (1970) nagegaan wat 15- tot 18-jarigen (n=41) onder geweld verstaan.

Van hen bleek 83 procent in de definitie naar fysieke aspecten te refereren, 60 procent naar psychologische en emotionele (angst etc.) en 35 procent naar verbale aspecten. Deze proefpersonen denken bij 'violence' dus wel degelijk ook aan verbale aspecten als schelden, treiteren etc.

Een dergelijke conclusie valt ook te trekken uit een onderzoek van Baarda en Goto (1982). De door hen geïnterviewde kinderen (167 10- tot 13-jarigen) vinden Charley's Angels, waarin fysiek geweld een belangrijke plaats inneemt, net zo gewelddadig als Dallas, waarin verbaal geweld het meest op de voorgrond treedt. Uit het feit dat zowel bij Van der Voort als bij Baarda en Goto het televisieprogramma Derrick bovenaan staat waar het gaat om het volgens de kinderen meest agressieve programma, blijkt dat de gegevens uit beide onderzoeken niet wezenlijk verschillen. Daarbij komt dat Derrick een programma is dat juist verbaal agressief is, fysiek geweld komt er absoluut gezien weinig in voor. Dit ondersteunt het idee dat de kinderen uit het onderzoek van Van der Voort de verbale agressie wel degelijk herkennen. Het feit dat bij Van der Voort het accent zo op fysiek geweld komt te liggen, zou dus wel eens inherent aan zijn onderzoekszopzet kunnen zijn.

Relatie tussen oordeel van kinderen en dat van onafhankelijke observatoren

Zoals in de inleiding al gesteld, vormde voor een aantal mensen uit de onderzoeksgroep van Wiegman, de kritiek van Van der Voort op het tel-onderzoek een uitdaging. In onderzoek wilden zij nagaan in welke mate er al of niet overeenstemming is tussen de 'objectieve' tel-score en de 'subjectieve' scoring van Van der Voort.

Aan 167 vierde tot zesde klassers werd een aantal vragen voorgelegd over programma's waarvan wij in ons onderzoek hadden geteld hoe vaak er een agressieve handeling in voorkwam. Allereerst werd gevraagd hoe

agressief de kinderen de programma's vinden. Van der Voort heeft het begrip agressief gedrag voor kinderen vertaald in 'erge dingen doen', waarbij hij een toelichting geeft wat hij daar onder verstaat. Het voert hier te ver uitvoerig stil te staan bij de vraag of dit een juiste vertaling is. Om een vergelijking van de scoring van Wiegman en Van der Voort mogelijk te maken is besloten de letterlijke tekst aan te houden. Er is overigens niet alleen gevraagd hoe erg de dingen zijn die in de televisieprogramma's gebeuren, maar ook hoe eng ze zijn en hoe echt. Naast een subjectieve agressiescore beschikten we dus ook over een angst- en een realiteitsscore per programma.¹⁾

Bij de statistische analyse van het materiaal bleek inderdaad dat de overeenstemming tussen de telmaat en de subjectieve maat gering is ($r = .28$, $p = .12$). Daar dit eventueel te wijten zou kunnen zijn aan de tekenfilms, is de correlatie nogmaals berekend, maar nu onder weglating van deze tekenfilms en Sesamstraat. De correlatie stijgt dan tot $.60$ ($p = .015$). Dit betekent dat de niet significante correlatie tussen objectieve en subjectieve maat voor een deel te wijten is aan de tekenfilms. Er blijven echter verschillen bestaan tussen het kinderlijke subjectieve oordeel en het objectieve oordeel. De gemeenschappelijke variantie ligt in de orde van $.35$.

Ook in de literatuur is een vergelijking bekend van objectieve versus subjectieve scoring, namelijk die van Gerbner met die van Greenberg en Gordon. Op deze vergelijking is nogal wat kritiek geleverd, maar vanwege de relevantie vermelden we hier toch met een zeker voorbehoud de resultaten.

Coffin en Tuchman (1972-1973) vergelijken vijf methoden om televisieprogramma's te scoren, waaronder die van Gerbner en die van Greenberg en Gordon. Greenberg en Gordon vragen critici van televisieprogramma's en het kijkerspubliek op een vijfpuntsschaal aan te geven hoe agressief een aantal televisieprogramma's zijn. Gerbner telt

alle agressieve handelingen (daarbij hanteert hij een zeer brede definitie, want ook een natuurramp valt onder 'violence'). Volgens Coffin en Tuchman is de correlatie tussen de score van Gerbner en de score van het kijkerspubliek $.48$, en die tussen Gerbner en de critici $.56$.

Gerbner zelf (Eleey e.a., 1972-1973) meent dat een Spearman rangcorrelatie berekend moet worden over de totaalscore per programma in plaats van per tijdseenheid en meldt dan een correlatie van $.69$ met de kijkers en $.75$ met de critici. Het betreft hier een aantal van 48 of 49 programma's. De verschillen tussen de objectieve en de subjectieve meting waren vooral te wijten aan de comedies. Deze hadden een hoge geweldscore, maar werden niet als gewelddadig waargenomen.

Hoe serieus moeten tekenfilms genomen worden?

Van der Voort levert zijn kritiek op de objectieve geweldscoring vooral ten aanzien van de scoring van tekenfilms. Uit zijn data blijkt dat er twee groepen programma's zijn die een lage gepercipieerde geweldscore krijgen, namelijk de tekenfilms en de comedies. Tekenfilms en comedies zijn echter geen wederzijds uitsluitende categorieën. De meeste tekenfilms zijn humoristisch en daarom vergelijkbaar met de eveneens humoristische comedies. Er zijn daarentegen ook tekenfilms die meer gelijkenis vertonen met jeugdavonturenseries. Deze programma's, zoals Sinbad de Zeeman, Strijd der Planeten en Scooby doo, lijken een hogere gepercipieerde geweldscore dan de andere tekenfilms te krijgen.

Wij zijn het met Van der Voort eens dat humoristische tekenfilms in de beleving van de kinderen nauwelijks gewelddadig zijn, terwijl ze vermoedelijk wel een (relatief) hoge objectieve geweldscore krijgen. Wij zouden hier echter aan toe willen voegen, dat zoiets ook wel eens zou kunnen gelden voor comedies.

Dit betekent echter nog niet dat agres-

sie in tekenfilms en comedies daarom een ander gewicht zou moeten krijgen bij het bepalen van een maat voor de mate waarin geweld op de televisie wordt vertoond en geconsumeerd. Gerbner c.s. (Eleey e.a. 1972-1973) stellen dienaangaande dat eerst aangetoond moet worden dat bepaalde vormen van geweld geen effect hebben alvorens deze uit te sluiten of minder zwaar te wegen (p. 30). '... the speculation that violence in a humorous context has no serious effect is not borne out in any research. To weigh slapstick violence less heavily than serious dramatic violence may seem to be conventional wisdom, but in fact it is scientifically unacceptable. Humor may be the best vehicle for the effective cultivation of certain definitions, images and attitudes'.

Het is discutabel in hoeverre deze vraag afdoende is beantwoord. Onderzoek bij jonge kinderen toont aan dat geweld in tekenfilms en poppenfilms een positief effect heeft op agressief gedrag (Ellis en Sekyra, 1972, Wiegman, 1975, Bandura e.a., 1963). Van der Voort meent dat bij oudere kinderen realistisch geweld méér effect heeft. Hij baseert zich daarbij op onderzoek van ondermeer Feshbach (1972), Atkin en Wood (1976) en Sawin (1977). Dezen toonden aan dat wanneer men van een film van te voren vertelt dat deze realistisch (echt gebeurd) is, deze meer invloed heeft dan wanneer men ze als fictief presenteert. Voor een deel zou het andere resultaat verklaard kunnen worden door leeftijdsverschillen. Bij de invloed van tekenfilms ging het namelijk om kleuters. Ons inziens gaat het te ver om op basis van deze onderzoeksresultaten, de tekenfilms en comedies volledig te negeren en dus niet mee te nemen in een agressiescore.

Volgens Van der Voort zou vooral het realiteitsaspect een belangrijk punt in het oordeel van kinderen vormen; ir-reëel geweld zou volgens hem door kinderen niet als agressief gekenschetst worden. Opvallend is echter dat uit het onderzoek van Baarda en

Goto (1983) blijkt dat, de correlatie tussen de subjectieve agressiescore en de realiteitswaarde die kinderen aan de programma's toekennen slechts .08 is. Bij weglating van de tekenfilms wordt dit zelfs negatief (-.23; $p = .22$).

Dat een hoge realiteitswaarde geen voorwaarde is voor een hoge subjectieve agressiescore blijkt ook uit het feit dat de Hulk (de man die als hij kwaad wordt verandert in een groen monster) een hoge beleefde agressiescore krijgt, maar tegelijkertijd als niet reëel wordt gezien.

De realiteitswaarde is bepaald door de kinderen te vragen hoe echt ze specifieke TV programma's vinden, waarom ze dat vinden wordt in het midden gelaten. Opvallend is, dat de rangorde van programma's zoals die door Van der Voort en door onze zeer globale maat is vastgesteld, vrijwel identiek is. Het meest reëel is Derrick (politiefilm), gevolgd door Charley's Angels (detective met vrouwelijke hoofdrolspelers), dan komt De Vijf (kinderavonturenfilm), Ivanhoe (ridderfilm) en tenslotte De Hulk en de tekenfilms.

Bovenstaande vormt geen ondersteuning voor de veronderstelling dat de subjectieve agressiescore afhankelijk is van de realiteitswaarde die kinderen aan televisieprogramma's toekennen.

Waar is het oordeel van de kinderen op gebaseerd?

Een correlatie die hoog en zelfs zeer hoog is ($r = .90$, $p = .001$ bij alle programma's en $r = .94$, $p = .001$ onder weglating van de tekenfilms) is die tussen de subjectieve agressiescore en de angst voor het programma. Dit betekent dat het agressieoordeel van de kinderen vrijwel volledig bepaald wordt door de mate van angst die een programma oproept (of, zo u wilt, dat de angst voor een programma vrijwel volledig wordt bepaald door de subjectieve beleving van het geweld). De Duitse politieserie Derrick bijvoorbeeld bevat relatief weinig agressie, toch is het een programma, dat door de kin-

deren van de twintig beoordeelde programma's als meest 'erg' wordt aangeduid.

Ook in de data van Van der Voort zijn aanwijzingen te vinden voor de samenhang tussen angst en de gepercipieerde agressie. De rangorde van de zes vertoonde films op subjectieve agressie is vrijwel gelijk aan die op opgeroepen emotie. Emotie is dan samengesteld uit de componenten opwinding, angst en empathie. Wat hieruit moge blijken is dat het gevaarlijk is om aan kinderen te vragen hoe erg de dingen zijn die er in een programma gedaan worden, en dan te verwachten dat er ook werkelijk agressie gemeten wordt.

Conclusie

Als men wil weten wat kinderen aanspreekt, is dat uiteraard alleen mogelijk via vragen aan de kinderen zelf. Men moet echter oppassen hier al te snel labels als agressie en angst aan te hangen. Zoals uit het voorgaande moge blijken, lijkt de beoordeling van het gewelddadige karakter van televisieprogramma's door kinderen eerder gebaseerd op de door de programma's opgeroepen angst dan door de hoeveelheid agressieve gedragingen in een dergelijk programma. Kinderen vinden kennelijk die programma's agressief die eng en bedreigend zijn. Bij subjectief beoordelingsonderzoek moet men erg voorzichtig zijn met conclusies omdat het vaak niet duidelijk is wat men precies meet. Doordat het aantal subjectieve momenten groot is

en ook doordat men vaak net als bij Van der Voort uit het geheugen moet werken is de kans op misverstanden sterk aanwezig. Het is trouwens niet zo dat het gevaar van een verkeerde interpretatie bij telonderzoek geheel afwezig is. Brownlee en Bakeman (1981) tonen in hun onderzoek onder tweejarige bijvoorbeeld aan, dat slaan niet altijd een vorm van agressie hoeft te zijn.

Overigens is het jammer, dat Van der Voort zich bij het meten van de beleving van TV programma's beperkt heeft tot de kinderen. Het zou aardig geweest zijn als hij de PA-studenten, die meewerkten aan de vragenlijst naar de realiteitswaarde, ook naar de beleving van de TV programma's had gevraagd. Dan zou het mogelijk geweest zijn te bepalen in hoeverre het kinderlijk subjectieve oordeel afwijkt van het subjectieve oordeel van volwassenen. Nu is niet duidelijk of de gevonden verschillen te wijten zijn aan verschillen tussen objectieve en subjectieve scoring relatief onafhankelijk van de beoordelaars of aan het nog onvolwassen oordeel van de kinderen. Tot slot willen wij stellen dat wij het met Van der Voort eens zouden kunnen zijn, wanneer hij zijn subjectieve agressiescore had opgevat als een aanvulling op de traditionele tel-score. Het is echter onzin om te stellen, zoals Van der Voort dat doet (p. 164), dat de éne maat beter is dan de andere. Objectieve en subjectieve agressie in televisieprogramma's zijn kwalitatief verschillende zaken.

NOOT

1. Baarda, D.B. en Goto, M., Two views on measuring T.V.-aggression, a comparison (nog te verschijnen).

LITERATUUR

- Atkin, C.K. and Wood, C., *Effects of realistic vs. fictional television violence on aggression*. Paper presented at the conference of the Association for Education in Journalism, ERIC, ed. 124.979, aug. 1976.
- Baarda, B., Kutttschreuter, M., Wiegman, O., *A cross-cultural contribution of the Netherlands to the research on aggression and television viewing and an extension to prosocial behavior*, paper presented at the fifth ISRA-meeting in Mexico City, 1982.

- Baarda, D.B. en Goto, M., Dallas. *Psychologie*, 1982, 1, 7, 48-49.
- Baarda, D.B. and Goto, M., Two views on measuring t.v.-aggression. A comparison. Ter publicatie aangeboden aan Child Development.
- Bandura, A., Ross, D. and Ross, S.A., Imitation of filmmediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1963, 66, 1, 3-11.
- Brownlee, J.R. and Bakeman, R., Hitting in toddler-peer interaction. *Child Development*, 1981, 52, 1076-1079.
- Coffin, Th.E. and Tuchman, S., Rating television programs for violence: a comparison of five surveys. *Journal of Broadcasting*, winter 1972-1973, 17, 1, 3-20.
- Eleey, M.F., Gerbner, G. and Tedesco, N., Apples, oranges and the kitchen sink: an analysis and guide to the comparison of "violence ratings". *Journal of Broadcasting*, winter 1972-1973, 17, 1, 21-31.
- Ellis, G.T. and Sekyra, F., The effect of aggressive cartoons on the behavior of first grade children. *The journal of Psychology*, 1972, 81, 37-43.
- Feshbach, S., Reality and fantasy in filmed violence. In: J.P. Murray, E.A. Rubinstein and G.A. Comstock (Eds.) *Television and social behavior* (Vol. 2). Washington, U.S. Government Printing Office, 1972.
- Murray, R.L., Cole, R.R. and Fedler, F., Teenagers and TV violence: how they rate and view it. *Journalism Quarterly*, 1970, 47, 2, 247-255.
- Sawin, D.B., *The fantasy-reality distinction in televised violence: modifying influences on children's aggression*. Paper presented at the annual meeting of the A.P.A., ERIC, ed. 151.073, 1977.
- Voort, T.H.A. van der, *Kinderen en TV-geweld: waarneming en beleving*. Lisse, Swe
- Sawin, D.B., *The fantasy-reality distinction in televised violence: modifying influences on children's aggression*. Paper presented at the annual meeting of the A.P.A., ERIC, ed. 151.073, 1977.
- Voort, T.H.A. van der, *Kinderen en TV-geweld: waarneming en beleving*. Lisse, Swets en Zeitlinger, 1982.
- Wiegman, O., *Aanstekelijkheid van gedrag*. Utrecht, Rijksuniversiteit, 1975.
- Wiegman, O., Vries, S., Gutteling, J., Zes weken televisie: agressie en affiliatie nader bekeken. *Pedagogische Studiën*, 1978, 55, 513-522.

Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie

Secretariaat: van Alkemadeaan 700, 2597 AW Den Haag, telefoon 070-26 43 41, telex 32626

Op 24 mei 1982 is de Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie opgericht. Als zusterorganisatie van de SOM (Stichting Onderzoek Massacommunicatie) kan de VSOM juist door haar verenigingsvorm een sterkere binding met haar individuele leden bereiken.

De VSOM heeft een heel praktisch doel. Als vereniging probeert zij mensen uit de theorie en de praktijk van massacommunicatie met elkaar in contact te brengen, met de bedoeling dat zij elkaar zullen stimuleren. Die onderlinge stimulering heeft de structuur gekregen van werkgroepen waarin leden in kleine groepjes zich kunnen buigen over diverse probleemstellingen. Zo zijn momenteel werkgroepen in actie op de onderwerpen: "Nut van communicatiewetenschap voor beleid", "Economische versus cultuurpolitieke benadering media-ontwikkeling", "Wetenschapspopularisering", "Journalistiek en amusement" en "Reclamebestedingen". In oprichting zijn de werkgroepen: "Deculturatie" en "Acculturatie".

Het ligt in de bedoeling dat de werkgroepen flink actief zijn en elk jaar over hun bevindingen rapporteren.

Naast de werkgroepen kent de VSOM jaarlijks 4 algemene ledenvergaderingen. Deze ledenvergaderingen zijn gecentreerd rond een actueel thema, ontleend aan de praktijk of theorie van de massacommunicatie wereld. De VSOM biedt hiermee een landelijk forum voor gedachtenwisseling, bij voorkeur gevoed met uiteenlopende visies van deskundigen.

De eerste drie ledenvergaderingen gingen resp. over de volgende onderwerpen:

1. "De rol van de media in de verkiezingscampagne" n.a.v. de campagne augustus/september 1982 en
2. "Pluriformiteit als doelstelling van mediabeleid", n.a.v. het WRR-rapport.
3. "De spanning tussen commerciële exploitatie en redactionele onafhankelijkheid, zoals omschreven in het redactiestatuut van dagbladen", n.a.v. de huidige economische situatie bij de dagbladen.

De ledenvergadering van 3 juni bespreekt het onderwerp:

"Informatie overvloed?" n.a.v. de inaugurale rede van Prof. Dr. J.J. v. Cuilenburg.

In alle activiteiten van de VSOM gaat het er om dat de leden in de gelegenheid zijn elkaars inzicht en kennis op het onderzoeksgebied van massacommunicatie te bevorderen.

In korte tijd heeft de VSOM meer dan 150 leden gekregen. Het gewone lidmaatschap bedraagt f 125,— per persoon. Voor studenten is het speciale aspirant lidmaatschap ingesteld van f 75,—. Er wordt aan gewerkt dat leden speciale kortingen kunnen krijgen. Het lidmaatschap houdt tevens een abonnement op het blad "Massacommunicatie" in. In de toekomst zult u dan ook steeds een speciale VSOM pagina in dit blad aantreffen.

In de VSOM pagina kunnen zeer verschillende zaken besproken worden. De ene keer zijn het komende activiteiten van de VSOM, een andere keer stellingen en tegenstellingen over een

van de actuele onderwerpen van de werkgroepen. De VSOM pagina kan ook gebruikt worden voor het signaleren van nieuwe onderzoeken op het gebied van massacommunicatie, voor

ingezonden stukken van leden, e.d.

Kortom, de VSOM is een actieve vereniging aan het worden!

VSOM berichten

Plan voor stimulering van massacommunicatie onderzoek

De Stichting Onderzoek Massacommunicatie (SOM) wil een bemiddelende rol gaan spelen tussen onderzoekers en financieringsbronnen.

Het Bestuur en de Raad van Bijstand van de Stichting Onderzoek Massacommunicatie hebben hiertoe besloten in hun jaarlijkse vergadering tijdens het onlangs gehouden SOMMATTIE 83.

Beide colleges stemden in met een "Plan voor stimulering van massacommunicatie onderzoek".

Het plan schetst hoe de SOM denkt het stimuleren, organiseren en begeleiden ter hand te nemen van beleidsrelevant onderzoek van meer algemeen belang. Wat hiermede bedoeld wordt, kan blijken uit de volgende toelichting:

Onderzoek naar massacommunicatie geschiedt veelal in een beperkte context. Vaak gaat men uit van een specifieke vraagstelling voor één belanghebbende, men zoekt de oplossing voor een bepaald detailprobleem. Of men onderzoekt in een kleine sector, waarbij het vergelijkingsmateriaal met andere sectoren blijft ontbreken.

Het massacommunicatiegebeuren is echter onlosmakelijk verbonden met de samenleving, ze beïnvloeden elkaar wederzijds en maken elkaar mogelijk. In materiële zin bepalen technologische en economische factoren

welke massacommunicatie in welke mate plaatsvindt; in immateriële zin bepalen de cultuur (normen) en de overheid (regelingen) welke massacommunicatie op welke wijze plaatsvindt.

Politieke beslissingen, economische ontwikkelingen en technologische vooruitgang beïnvloeden het gebeuren in sterke mate. Onderzoek naar massacommunicatie mag zich dan ook niet beperken tot de elementen van het communicatiegebeuren sec. De onderlinge samenhang van elementen binnen en buiten de massacommunicatie dient dus verdisconteerd te worden. Voor het soort onderzoek dat de SOM op het oog heeft dienen daarom de maatschappelijke consequenties centraal te staan.

Er wordt van uitgegaan dat er nu al onderzoek voor en door individuele en collectieve belanghebbenden geschiedt en dat zulks ook in de toekomst het geval zal blijven. Dergelijk onderzoek onttrekt zich vaak aan publicatie. Het zuiver wetenschappelijk onderzoek zoals dat door ZWO wordt gefinancierd wordt in principe wel gepubliceerd.

Het is niet de bedoeling van de SOM dergelijk onderzoek te dupliceren of te doorkruisen. Het onderzoek dat de SOM voor ogen heeft is ten aanzien van die categorieën aanvullend.

Ook is het mogelijk dat organisaties onderzoek door onafhankelijke deskundigen zouden willen zien uitgevoerd. In dat geval kan de SOM de gewenste onderzoeker opsporen en zorgdragen voor de begeleiding.

De vertaling van de onderzoeksresultaten in beleidsmaatregelen en eventueel ander gebruik door opdrachtgevers van de onderzoeksresultaten behoren expliciet tot de taak die de SOM zich stelt: Het onderzoek is niet "af" als het verslag gemultipliceerd is.

De SOM wil deze taak in een aantal fasen realiseren, nl.:

- verzamelen van onderzoeksuggesties;
- vaststellen van prioriteiten;
- het uitwerken c.q. beoordelen van uitgewerkte onderzoeksvorstellen;
- het opstellen van een lijst van prioriteiten voor uitgewerkte onderzoeksvorstellen;
- bevorderen van de financiering van de op die lijst opgenomen voorstellen;
- het begeleiden van de uit te voeren onderzoeksprojecten;
- het evalueren van de onderzoeksresultaten met het oog op de beleids toepassing;
- het begeleiden en bevorderen van de vertaling van de onderzoeksresultaten in beleidsmaatregelen.

Voor door de SOM geaccepteerde voorstellen zal de SOM actief zoeken naar financieringsmogelijkheden.

De benodigde gelden voor de onderzoeken moeten per project worden gevonden.

Uitnodiging

Potentiële onderzoekers en potentiële gebruikers van onderzoeksresultaten worden hierbij uitgenodigd voorstellen in te dienen, welke aansluiten bij de prioriteiten die zijn omschreven in het advies "onderzoeksprioriteiten", gepubliceerd in "Massacommunicatie", 1982, X, 1, pag. 1-6.

Voorwaarden voor in te dienen voorstellen (eerste ronde)

1. Voorstellen voor onderzoeken dienen zo spoedig mogelijk, doch uiterlijk 15 augustus 1983 te worden gezonden aan het secretariaat van de SOM.
Voorstellen die na 15 augustus 1983 binnen komen, worden in een tweede ronde behandeld.
- 2a. Voor voorstellen van onderzoekers die een bepaald onderzoek zouden willen uitvoeren:
 - a. Een voorstel dient te omvatten een korte formulering van de probleemstelling, de onderzoeksmethoden en een begroting.
 - b. Uit het voorstel dient te blijken welke gekwalificeerde onderzoeker voor het onderzoek verantwoordelijk zal zijn. Deze dient ook de nodige infrastructuur te garanderen.
 - c. Het voorstel moet niet groter zijn dan drie pagina's A4.
- 2b. Voor voorstellen van organisaties die een bepaald onderzoek zouden willen zien uitgevoerd:
 - a. Een voorstel dient te omvatten een korte formulering van de probleemstelling.
 - b. Uit het voorstel moet blijken dat voor een dergelijk onderzoek de middelen voorhanden zijn, die een onafhankelijk onderzoeker in staat stellen het uit te voeren.
 - c. Het onderzoeksvoorstel gelieve niet groter te zijn dan drie pagina's A4.
3. Indieners van voorstellen die door de SOM worden overgenomen, zal een uitgebreider voorstel worden gevraagd.

Een meer uitgebreide instructie en een overdruk van de prioriteiten zijn op verzoek verkrijgbaar bij de secretaris van de SOM, C. Eweg, van Alkemade-laan 700 2597 AW Den Haag, tel. 070-264341.

Gegevens over de auteurs

Drs. L.J. Heinsman is socioloog met als specialisatie sociologie van de massacomunicatie, en is werkzaam bij de afdeling beleidsontwikkeling van de NOS.

Drs. H. Bouwman is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Dr. Ir. A.P. Bolle is adjunct-directeur van het dr. Neher laboratorium van de PTT, en was van 1952 tot 1981 als leraar in het vak informatietheorie verbonden aan de Gemeentelijke Hogere Technische School te Den Haag.

Prof. dr. ir. J.L. Bordewijk is hoogleraar in de transmissie van informatie aan de Technische Hogeschool te Delft en is lid van de Omroepraad.

Mr. P.D.A. Claessen is wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Publiekrecht van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Drs. B. Baarda is verbonden aan het Instituut voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht.

Drs. M. Kuttschreuter is wetenschappelijk ambtenaar bij de vakgroep Psychologie van de Technische Hogeschool Twente.